

**RÄNDESÕLTUVUS JA LÕIMUMISE VÄLJAKUTSED EESTI RIIGILE,
TÖÖANDJATELE, KOGUKONDADELE JA HARIDUSELE**

RITA-RÄNNE

Uuringupakkumine

Pakkumise esitajad: Tartu Ülikool
Tallinna Ülikool
Eesti Rakendusuuringu Keskus CentAR OÜ
OÜ Positium LBS
SA Poliitikauuringute Keskus Praxis

Tallinn-Tartu 2017

SISUKORD

Hanke probleemiasetus	3
Eesmärk, lähtekohad ja uurimisküsimused	3
Rändesõltuvus	4
Lõimumise väljakutsed	6
Hanke probleemülesannete lahenduste eeldused	8
Lõimumise teema käsitletus	9
Projekti seos riigi arengudokumentidega	14
Projekti sotsiaalmajanduslik mõju	16
Uurimustulemuste levitamine ja rakendamine	16
Projekti töövoog ja ajakava	17
TP 1: Juhtimine	17
TP 2: Ränne ja tööturg	18
TP 3: Rände tulu-kulu mudel	24
TP 4: Kultuuriline mitmekesisus	28
TP 5: Kogukondade lõimimine	33
TP 6: Eesti keele õpe	39
TP 7: Mitmekultuurilise kooli mudelid	42
Kirjandus	47

RÄNDESÕLTUVUS JA LÕIMUMISE VÄLJAKUTSED EESTI RIIGILE, TÖÖANDJATELE, KOGUKONDADELE JA HARIDUSELE

RITA-RÄNNE

Hanke probleemiasetus

Eestil puudub terviklik, proaktiivne, erinevate võimaluste analüüsil põhinev lahendusteede kaardistus, kuidas kompenseerida rändega rahvastiku vananemisest ja vähenemisest ning tootlikkuse tõstmise vajadusest tulenevaid muutusi tööturul. Ilma lahendusteede analüüsita ei saa teha kaalutletud otsuseid. Vähe on teaduslikult analüüsitud erinevate lahendusteede tulusid ja kulusid, samuti on meil vähe Eesti olude jaoks loodud või kohandatud probleemide lahenduseks mõeldud tõenduspõhiseid töövahendeid. Viimaste olemasolu on hädavajalik, et jõuaksime probleemidele reageerimisest nende ennetamiseni ning rakendatavad meetmed oleksid võimalikult tõenduspõhised.

Eesmärk, lähtekohad ja uurimisküsimused

Hange seab uuringuprojektile analüütilise eesmärgi ja rakendusliku eesmärgi. Lisame sellele kontseptuaalse eesmärgi suurendamaks projekti mõju ning erinevate osapoolte teadmistest tekkivat sünergia.

Kontseptuaalne eesmärk on otsida lahendusi ja sõnastada Eesti jaoks tähtsaid poliitikavalikuid, mis aitaksid vähendada tänast kõrget pingevälja nõukogude aja sisserände mõjude, kasvava uussisserände ja ühiskonna sidususe vahel. Lähtume Eesti inimarengu aruanne 2017 „Eesti rändeajastul“ põhijäreldusest, et Eesti tänast olukorda iseloomustab ühelt poolt kiirelt kasvav rändesõltuvus tööturul, kuid teiselt poolt on jätkuvalt suur ja kohati kasvav struktuurne segregatsioon peamiselt eesti ja vene keele alusel toimivate kogukondade vahel nii elamu- ja tööturul kui ka hariduses.

Analüütiline eesmärk on teadustöö esimese etapina kaardistada, analüüsida ja prognoosida rändega seotud võimalusi ja väljakutseid demograafiliste ja tööturu muutustega seotud probleemide lahendamiseks kogukondades, tööturul ja haridussüsteemis. Rakenduslik eesmärk on pakkuda tõenduspõhiseid lahendusi hariduslikele, tööturu, sotsiaalsetele ja kultuurilistele probleemidele praktiliselt kasutatavate mudelite (sh. rände tulu-kulu mudel), meetmete ja õppevahendite toel.

Projekt lähtub kahest põhieeldusest.

1. Selleks, et Eesti rahvaarv ja tööeline elanikkond püsiks pikaajalises perspektiivis stabiilsena on vaja nii sündimuse kasvu kui ka sisserännet.
2. Lõimumise eelduseks on ühtse, eesti keelele põhineva, kuid samas Eesti keelelist ja kultuurilist mitmekesisust väärtustava haridussüsteemi teke.

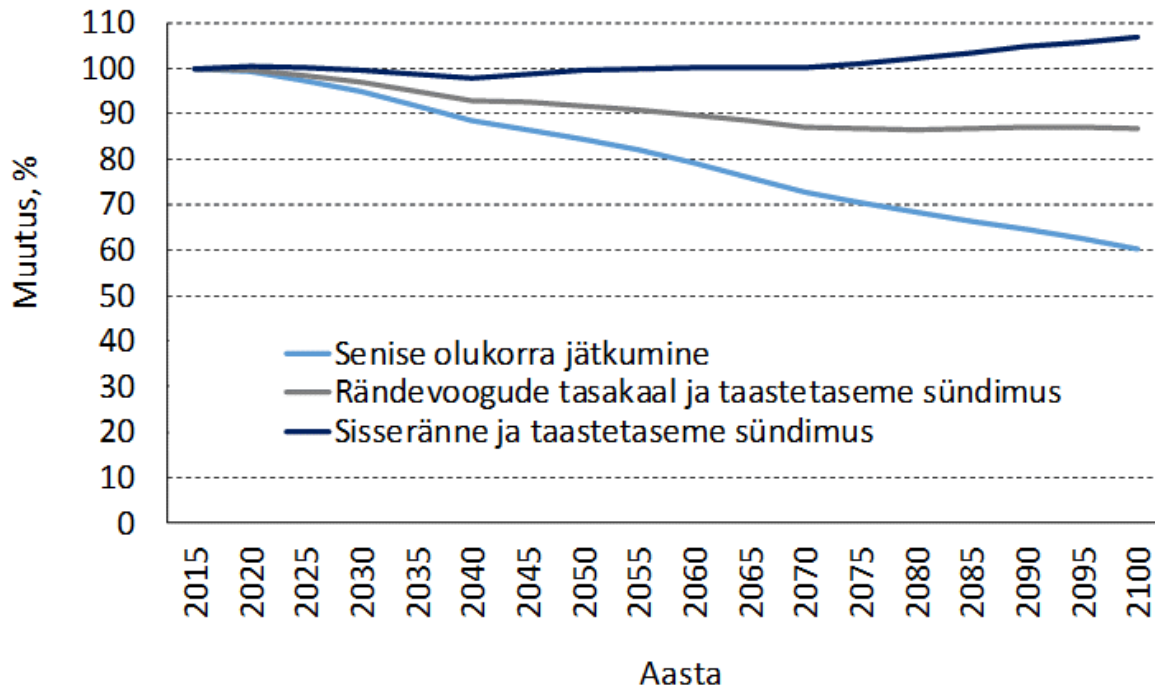
Projektis otsitakse vastuseid kahele põhiküsimusele.

1. Kuidas leevendada rände abil Eesti tööealiste inimeste arvu vähenemist tulevikus nii, et see vastaks nii tööandjate kui ka riigi huvidele?
2. Kuidas saavutada eestivenelaste ja uussisserännanute valutu lõimumine, arvestades ühelt poolt tööandjate vajadusi uute töötajate järele ning teiselt poolt saabujate, haridussüsteemi ja kohalike kogukonda lõimumisvõimekust?

Hanke pakkumise koostamisel ja praktiliste lahenduste otsimisel lähtume suurel määral „Eesti inimarengu aruanne 2016/2017. Eesti rändeajastul“ (toim. Tiit Tammaru, Raul Eamets, Kristina Kallas) sisulistest tulemustest, mis on täismahus avalikult kättesaadavad aadressil <http://inimareng.ee/>.

Rändesõltuvus

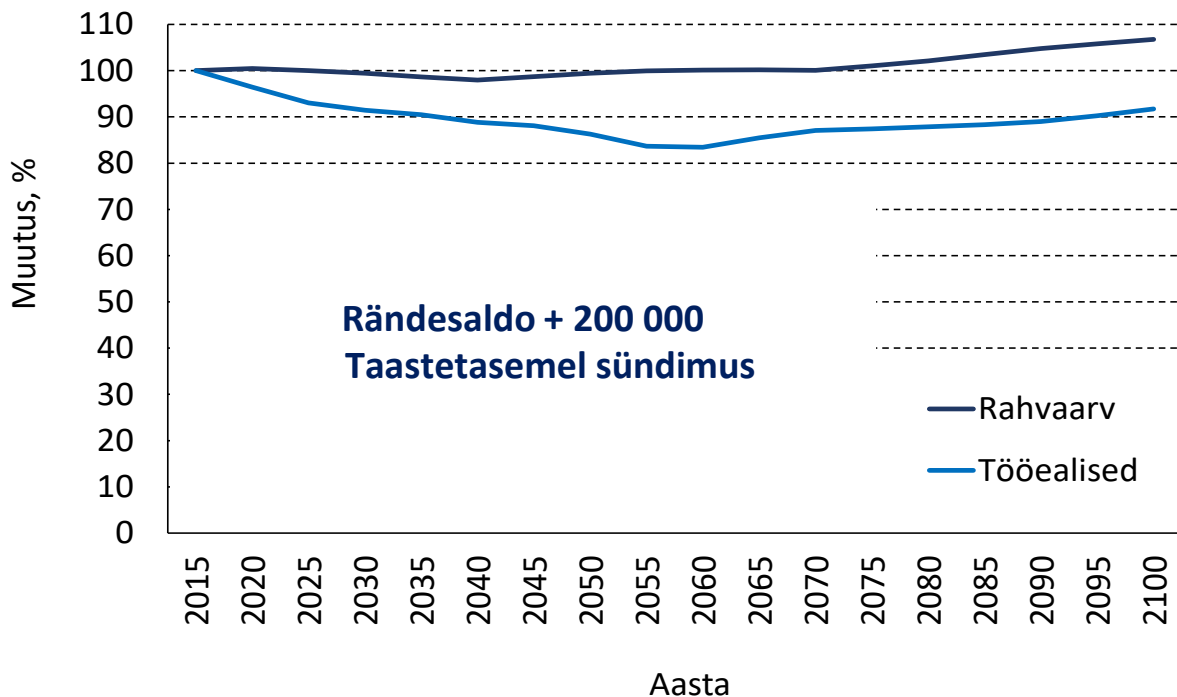
Eestis nagu kogu Euroopas on tekkinud madalast sündimusest ja sellega seotud rahvaarvu kahanemisest tingitud rändesõltuvus (Eesti inimarengu aruanne 2016/2017). Kahekümne viie taasiseseisvusaasta jooksul on Eesti rahvaarv kahanenud 250 000 inimese võrra. Eesti inimarengu aruandes 2016/2017 arvasid Luule Sakkeus ja Allan Puur koos kolleegidega läbi erinevaid rände ja sündimuse stsenaariumide kombinatsioone. Nende analüüsist ilmneb, et praeguse sündimuse jätkudes kahaneb Eesti rahvaarv märkimisväärselt (joonis 1). Rahvaarvu püsimiseks praeguse sündimuse jätkudes peab sisserände toel lisanduma 21. sajandi lõpuks nüüdsega võrreldes umbes 440 000 inimest (saabujad ja nende järeltulijad). Isegi kui pooled tänapäeval mujal maailmas elavast enam kui 200 000 eestlasest tagasi Eestisse pöörduks, mis ei ole kuigi tõenäoline, langeb ligikaudu 200 000 kuni 250 000 teistest rahvustest sisserändajate mõjul eestlaste osatähtsus allapoole 50% piiri Eesti elanikest. Ühelt poolt ei ole paljud Eesti elanikud selleks valmis ja teiselt poolt tähendab see vajadust suunata veelgi suurem tähelepanu ühiskonna sidususele ja eriti koolide mitmekultuuriliseks muutumisele. Seda põhjusel, et sisserändajad on peamiselt noored perealised inimesed ehk koolides on Eesti elanike kultuurilise mitmekesisuse kasvu mõju eriti oluline. Nimelt kasvab koolides teistest rahvustest laste osatähtsus kiiremini kui ühiskonnas tervikuna, sest sisserändajad on peamiselt noored pereeas inimesed.

Joonis 1. Rände ja sündimuse mõju Eesti rahvastiku pikaajalisele demograafilisele arengule.

Allikas: Eesti inimarengu aruanne 2016/2017.

Luule Sakkeuse, Allan Puuri ja kolleegide arvutustest nähtub, et Eesti rahvaarvu püsimise tänapäeval tasemel tagab sündimuse kasv rahvastiku taasteks vajalikule tasemele ehk keskmiselt 2,1 lapseni ühe naise kohta ja märkimisväärne sisseränne (joonis 1). Sündimuse tõus taastetasemeni ei ole lihtne, arvestades, et ligikaudu kümnendik naisi ei saa lapsi ja peaaegu kolmandik piirdub ühe lapsega, mis tähendab, et ülejäänud naised peaksid keskmiselt 2,1 lapse saavutamiseks sünnitama kolm last. Mis on aga käesoleva hanke probleemipüstitusest lähtuvalt veelgi olulisem on see, et ka sellise stsenaariumi korral väheneb Eestis tööealiste inimeste arv (joonis 2), sest lähikümnenditel jõuavad sünnitusikka väikesed, 1990. aastatel sündinud põlvkonnad. Sündiv laps mõjutab rahvaarvu kohe positiivses suunas, kuid tööturule jõuab ta alles 20–25 aastat hiljem. Sündimuse suurenemine lahendab seega pigem tulevasi, mitte praeguseid tööturuprobleeme. Seega tuleb Eestil paari lähema kümnendi jooksul (hanke ajahorisont on 2018–2030) suure tõenäosusega arvestada töötajate arvu jätkuva kahanemisega isegi juhul, kui sündimus märgatavalt suureneb ja toimub üpris märkimisväärne sisseränne.

Joonis 2. Kogurahvastiku ja töötajate arvu muutus demograafilise püsिमise stsenaariumi korral.

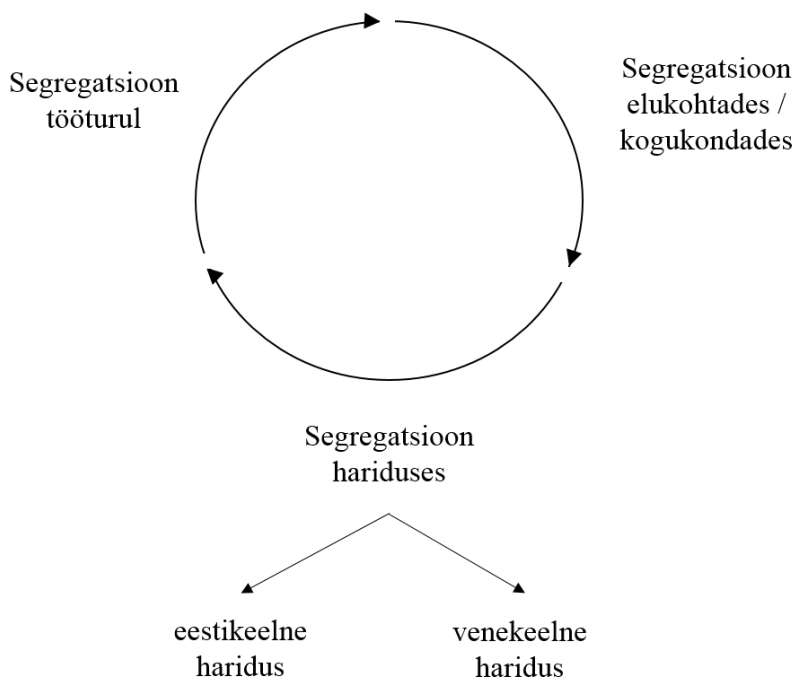
Allikas: Eesti inimarengu aruanne 2016/2017.

Seega on Eesti oma arengus kahvliis. Ühelt poolt tekitab rahvaarvu ja eriti töötajate arvu vähenemine suuri probleeme tööturule ning selle kaudu kogu ühiskonnale. Nii pole üllatav, et ettevõtjad näevad just sisserändes tööjõuvajaduse leevendamise peamist vahendit (Raasuke 2016). Töötajate värbamine välismaalt võimaldab inimese kohe tööle võtta ja kindlasti on see mitmes valdkonnas ka otstarbekas. Teiselt poolt näitab inimarengu aruande tarbeks koostatud rahvastikuprognosis, et töötajate arvu vähenemise ärahoidmiseks läheb vaja palju suuremat sisserändajate hulka, kui Eesti ühiskond oleks võimeline loimima. Ka Eesti haridussüsteemile oleks selline massiline sisseränne suureks väljakutseks. See tähendab, et tööjõuprobleeme peab lahendama erinevate meetmetega, mitte üksnes sisserändega. Tõhus lahenduspakett lähemaks 20–25 aastaks hõlmab Eesti inimvara väärtuse suurendamist ja paremat kasutamist, ettevõtete liikumist väärtusahelas kõrgemale ehk tootlikkuse tõusu ja valikulist sisserännet. Projektis keskendume selliste lahenduste otsimisele, mis aitavad kaasa nii tööturu dünaamilisele arengule kui maandavad sisserändega kaasnevaid sotsiaalseid riske.

Lõimumise väljakutsed

Lõimumisega seotud esimene väljakutse ja tööturu sisemiste ressursside parem kasutamine seondub esmajoonel nõukogude ajal Eestisse elama asunud inimeste panuse suurendamisega tööturul võrdseks nende osatähtsusega tööealiste inimeste seas (Eesti inimarengu aruanne 2016/2017, siin ja edaspidi viited inimarengu aruandele on leitavad siit: <http://inimareng.ee/>). Ellu Saare ja Jelena Helemäe analüüsist inimarengu aruandes selgub, et nõukogude ajal Eestisse saabunute ja nende järeltulijate tööpuudus ning hõivatus oskus- ja lihttööde tegemisel on eestlastest oluliselt suuremad. Tööturu edukuse erinevuse põhjused ulatuvad riiklikult keele

põhjal eristunud Eesti haridussüsteemi. Probleem ei ole mitte niivõrd venekeelsete koolide õpilase halvemates õpitulemustes, kuigi PISA test näitab väikeseid erinevusi ka õpiedus. Probleemi tuum seisneb selles, et keele põhjal jaotunud lasteaedade ja koolide tõttu ei teki omavahel suhtlemist, sõpru, ühiseid tegemisi jne. Ka eesti keele oskus jääb vene noortel nii passiivseks. Koolid nihkuvad ka avatus-suletus skaalal erinevate otste suunas. Eestikeelsed koolid muutuvad järjest mitmekultuurilisemaks, sest näiteks osad vene noored tulevad eestikeelsesse kooli õppima, siis venekeelsed koolid on jäänud omakultuurselt ja —keelselt suletuks. Kokkuvõttes vähendavad mõlemad tegurid vene noorte konkurentsivõimet Eesti ülikooli astumisel ja tööturul. Lisaks tekitab keelepõhiselt jaotatud haridussüsteem uussisserändajate lõimumise probleemi, sest ida poolt saabuvad sisserändajad ei pane sugugi alati oma lapsed eestikeelsesse kooli.

Joonis 3. Segregatsiooni nõiaring.

Õppekeele alusel jaotunud koolist kanduvad erinevused seega tööturule, käivitades segregatsiooni nõiaringi, sest sissetulekute erinevus mõjutab omakorda elukohavalikut (joonis 3). Kadri Leetmaa analüüs inimarengu aruandes näitab, et eesti ja vene emakeelega inimesed on viimase 25 aasta jooksul koondunud järjest enam erinevatesse elumupiirkondesse. Nii võib elukohavalikut nimetada lõimumise väga oluliseks indikaatoriks, sest samades elupiirkondades elamise eelduseks on sissetulekute ja väärtushinnangute sarnasus. Praegu on aga eesti ja vene emakeelega inimeste sissetulekud erinevad, mistõttu ei ole ka nende võimalused kinnisvaraturul samad. Koolid on piirkonnapõhised ning sellega sulgub ühtlasi segregatsiooni nõiaring, millest Eesti ei ole viimase 25 aasta jooksul suutnud välja tulla. Veelgi enam, niisugune olukord kipub pigem süvenema ning sellele aitab kaasa keele põhisel jaotunud haridussüsteem. Kui sisserändajad on ülesindatud lihttööde tegijate hulgas ja koondunud elama odavamatesse linnapiirkondadesse, siis näitab Euroopa kogemus, et vaesuse ning rahvuse piiride kattudes ei ole sotsiaalsete probleemide eest pääsu.

Nõnda on praeguse uuesti kasvava sisserände tingimustes Eestil aeg võtta ette otsustavad sammud keele- ja rahvuspõhiste paralleelkogukondade ühendamiseks. Lasteaed ja kool on need

institutsioonid, mille kaudu saab riik algatada põhimõttelise muutuse, lõigata läbi segregatsiooni nõiarongi ning panna aluse erinevate rahvusrühmade suhtlusele põhinevale lõimumisprotsessile. Ühtne Eesti haridussüsteem on kõige efektiivsem tee ebavõrdsuse vähendamiseks, Eesti inimeste võimete paremaks rakendamiseks tööturul ja ühiskonna sidususe suurendamiseks. Laste suhtlus viib kokku ka lapsevanemad ning suhtlus aitab kaasa aktiivse eesti keele oskuse omandamisele. Projektis keskendume nende tõenduspõhiste meetodite arendamisele, mis aitavad kaasa paremale ühiskonna mitmekultuurilisusega toimetulekule ning sidususe suurenemisele.

Hanke probleemülesannete lahenduste eeldused

Eelnevast tulenevalt on hanke probleemülesannete eduka lahendamise aluseks kaks olulist eeldust, mis tuginevad Eesti inimarengu aruanne 2016/2017 põhijäreldustel: tööranne peab võtma arvesse lõimumisvõimekust ning Eesti haridussüsteem peab hakkama toimima ühtsetel alustel.

Tööturu ja lõimumisvõimekuse tasakaalu tagab punktisüsteem töörandes

Esiteks lähtume eeldusest, et seniste rändepoliitika meetmete (iga-aastane rändekvoot ja palgakriteerium) järk-järgulise taandumise järel tekkinud tühik tuleks täita aktiivse rändepoliitikaga. Tööturg tõmbub tööealiste inimeste arvu vähenemise tõttu kokku ja tööandjatel on vaja uusi töötajaid nüüd ja kohe. Kuigi tööturu vajadustest rääkides tuuakse näiteks IT-valdkond, on suurimad probleemid kuhjumas madalapalgaliste osas, kes on ülesindatud ka Eestist väljarändes. Tagamaks ühiskonnas tasakaal, peab rändepoliitika arvesse võtma nii tööturгу kui lõimumist. Punktisüsteem oma algsel kujul pigem vastandus tööandjate vajadustest lähtuvale rändele, kuid see ei pea nii olema. Eesti uuendus võiks olla tööandjate vajaduse arvestamise kaudu punktisüsteemi osana. Tuleb arvestada, et tark majandus vajab vähem töökäsi.

Sidusa ühiskonna tagab ühtne Eesti kool

Esiteks lähtume eeldusest, et riiklikult juhitud segregatsioon Eesti hariduses lõppeb, sest vastasel korral jääb ka teiste ühiskonna sidustust suurendavate meetmete mõju tagasihoidlikuks. Kool ei toimi aga lahus kogukonnast ja laimalt kogu ühiskonnast ning selles valitsevatest väärtushinnangutes. Vene lapsevanemate seas on valmisolek ühtse hariduse järele olemas, samas on vastuseis samuti suur. Eesmärgi saavutamiseks tuleb seetõttu tegeleda kõigi nende hirmudega, mis lapsevanematel on, näiteks laste õpiedukus ja oma identiteedi säilimine osadel vene emakeelega vanematel ning soovimatus ning hirmud rahvuskonfliktide pärast koolis. Tuleb arvestada, et rahumeelsed konfliktid on osa lõimumise protsessis ning nende konfliktolukordadega tuleb tegeleda nii kooli, kogukonna kui riigi tasandil.

Lõimumise teema käsitus

Lõimumise teema jaguneb mitmesse töopaketti (TP 4–7), mille ühine eesmärk on lahendada lähteülesandes välja toodud probleemi, mille kohaselt **“napib tõenduspõhiseid meetodeid ja vahendeid ühiskonna mitmekultuurilisusega toimetulekuks”**. Lähtekoht on, et kuigi analüüsi on läbi viidud palju ja probleemide võtmekohad on teada, on vähe välja töötatud teaduslikke, tõenduspõhiseid ning Eesti kontekstis testitud meetodeid, vahendeid ja sekkumismehhanisme mitmekultuurilise ühiskonna väljakutsetega toimetulekuks ja võimaluste ära kasutamiseks. Täpsemalt on Eesti ühiskonna lõimumisvõimekuses eristatud kolm probleemi: (1) eesti keele õppe kättesaadavus ja tõhusus nii uutele sisserändajatele kui venekeelsele elanikkonnale, (2) ühise (riigi)identiteedi loomine eri rühmade vahel toetades samaaegselt oma kultuurilise identiteedi säilitamist, (3) madal ühiskondlik sallivus.

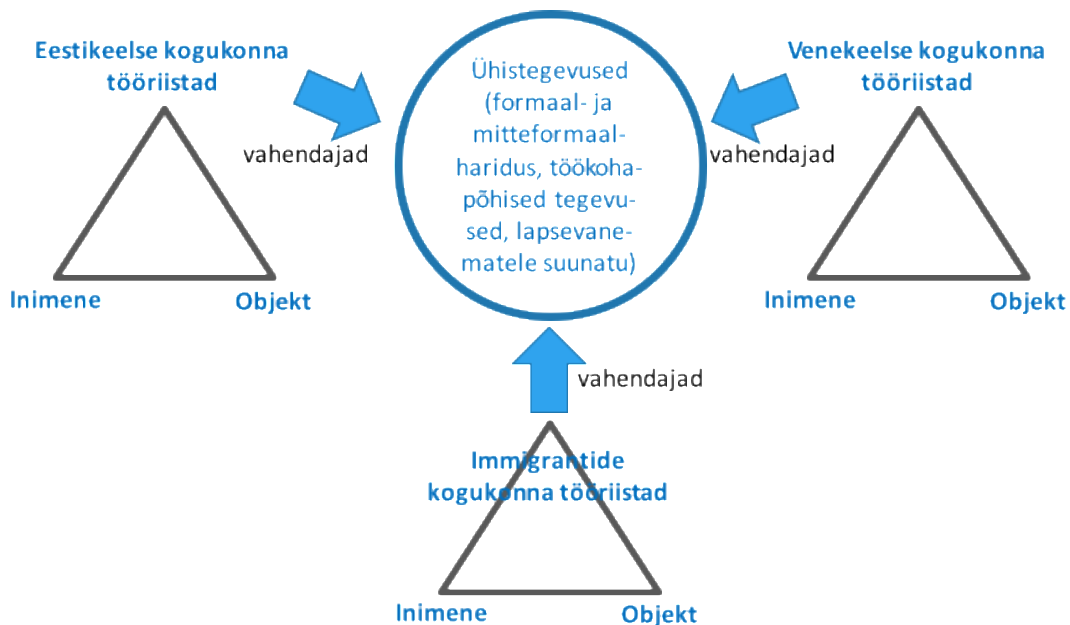
Lõimumise alateema raames on meie fookuses ühtse Eesti kooli mudeli arendamine hõlmates laiemat ühiskonda, sest kool ei saa toimida lahus kogukonna ja tööturu ootustest. Tänapäev ühiskondlik vaade, keeleline segregatsioon ja lähiajaloo sündmuste erinev tõlgendus on tekitanud ühiskonnas lõhesid ning struktuurse segregatsiooni tööjõuturul. Haridussüsteem peaks üldjuhul aitama kaasa järgmiste põlvkondade lõimumisele — muutma noored (sh sisserändajad või vähemused nagu muukeelsed õpilased) teadmiste ja oskuste mõttes sarnaseks tänasele tööealisele elanikkonnale. Just sisserändajate laste vähene lõimumine on Euroopa riikides üks olulisemaid segregatsiooni ja sotsiaalsete probleemide allikaid. Tänapäev Eesti haridussüsteemi ja integratsioonimudeli ideeline alus ja ülesehitus ei ole aga kandnud soovitud tulemusi ja seetõttu pakutakse käesolevas projektis uudsena lõimumisarenduste alusena välja uus kontseptuaalne lähenemine: sotsiokultuuriline lähenemine ja aktiivsusteooria, mis keskenduvad suhtlusele, koosõppimisele ja koostegutsemisele.

Sotsiokultuurilise lähenemise kohaselt (vt Vygotsky, 1978; Bruner, 1962, 1978; Cole & Scribner, 1974, Cole, 1990, Wertsch, 1991, 1994; Valsiner, 1987) vahendavad inimeste käitumist sotsiokultuurilised tööriistad, mis on iseloomulikud erinevatele kogukondadele. Need tööriistad võivad olla nt kultuurilised või sümboolsed (ühes kogukonnas on olulised teatud sümbolid ja teises teised või on samadel sümbolitel erinevad tähendused), sotsiaalsed (millistes suhetes ja kellega ollakse), tehnoloogilised (millised vahendid on kättesaadavad), materiaalsed (milline on kogukonna materiaalne kindlustatus ja sellest johtuvad võimalused). Konkreetse inimese kompetentsus mingi objekti (arusaam sündmusest, tegevus, teine inimene) tõlgendamisel ja sellest lähtuvalt käitumisel ei olene seega ainult tema enda võimetest, vaid ka kogukonnale iseloomulikust sotsiokultuuriliste tööriistade kogumist. Need tööriistad ei püsi aga muutumatuna, vaid neid omandatakse ja arendatakse õppimise ja suhtlemise käigus, erinevate inimeste ja kogukondade vastastikmõjus.

Meie ülesanne Eestis ja konkreetselt käesolevas projektis on mõista, et erinevatel kogukondadel (need võivad olla keele-, väärtus-, elukoha- vm põhised, aga ka nt eestikeelne kogukond, venekeelne kogukond, immigrantide kogukonnad) on erinev sotsiokultuuriline tööriistakast ja ei ole võimalik saavutada ühtset Eesti kooli, kui surume kõigile ülejäänutele peale eestlastele iseomase tööriistakasti. Selle asemel on meil vaja õppida tundma erinevate kogukondade mitmekesisust ja kogukonnaliikmete koostöises tegevuses arendada välja ühtne Eesti kool, mis on avatud mitmekultuurilisusele ja mitmekeelsusele. Seega on vaja luua sotsiokultuurilisel lähenemisel põhinev ühine arutelu- ja tegevusruum, milles tegutsevad koos inimesed tänastest eestikeelsetest ja muukeelsetest või muudest kogukondadest (milleks jagunemine selgub täpsemalt alles projekti käigus), aga ka välismaalased kogukondadest, kust näeme suurimat potentsiaali Eestisse sisserändele. Pikemas perspektiivis võib see viia võimaluseni, et kaotada Eestis eraldi eesti ja vene õppekeele lasteaed ja kool ning muuta Eesti haridussüsteem (a)

ühelt poolt eesti keele põhiseks, aga (b) teiselt poolt avatumaks mitmekultuurilisusele ja mitmekeelsusele, et sõltumata emakeelest saavad seal õppijad võrdsed võimalused edasiselt ühiskonnas ja töömaailmas toimetamiseks. Selline kultuurilis-keeleline avatus on oluline ka eestlastele, sest teadmised, haridus ja tööturud on üha rahvusvahelisemad. Seetõttu on vaja oluliselt parandada kõigi Eesti laste kultuurilis-keelelist, aga ka ajaloolist üldpädevust, sest paljude tänased lõimumisprobleemid on otsapidi kinni erinevas ajaloolises mälus ja kogemuses.

Joonisel 4 on lihtsustatud kujul näidatud, kuidas sotsiokultuurilist lähenemist käesolevas projektis rakendatakse. Eristame rände ja lõimumise vaatenurgast kolm peamist kogukonda (eestlased, nõukogude ajal saabunud ja nende järeltulijad, uussisserändajad ja nende järeltulijad) ning keskendume sellele, kuidas neid tuua ühistegevustesse, mis võivad toimuda erinevates kontekstides (nt lasteaedades, koolides, ettevõtetes, kogukondlikes tegevustes). Ühistegevustena võib vaadelda nt projektipõhist õpet koolis, kus haridustehnoloogiliste lahenduste abil tuuakse ühtsesse aruteluruumi (mingi sotsiaalse või ajaloolise probleemi käsitlemisel: nt põgenike teema, kus saab arutleda nii eestlaste põgenemist 1944 kui täna Euroopa põgenikekriisi) mitme kogukonna inimesed — eesti ja vene õppekeelega koolide õpilased ja nende sõpruskoolide õpilased nt Ukrainast, Süüriast, Hiinast ja Ameerika Ühendriikidest. Igas kogukonnas on inimesed, ühiseks objektiks on põgenikega seotud temaatika, kuid kogukondadel on selle käsitlemiseks oma ajalookogemusest, kultuurilistest, usulistest jm vaadetest tulenevalt erinevad sotsiokultuurilised tööriistad. Erinevate kogukondade dialoogi alustamiseks ja sisukaks edasiviimiseks on vaja vahendajaid või nagu Rogoff (1990) kirjeldab — vaja on juhendatud osalemissprotsessi. Vahendajate (nt õpetajad või kogukondade liidrid) rolliks on nt läbi teatud reeglite aidata üksteist kuulata ja mõista — arendada teadlikkust erinevatest kultuuridest, suurendada avatust, sallivust.

Joonis 4. Sotsiokultuuriline lähenemine käesoleva projekti kontekstis.

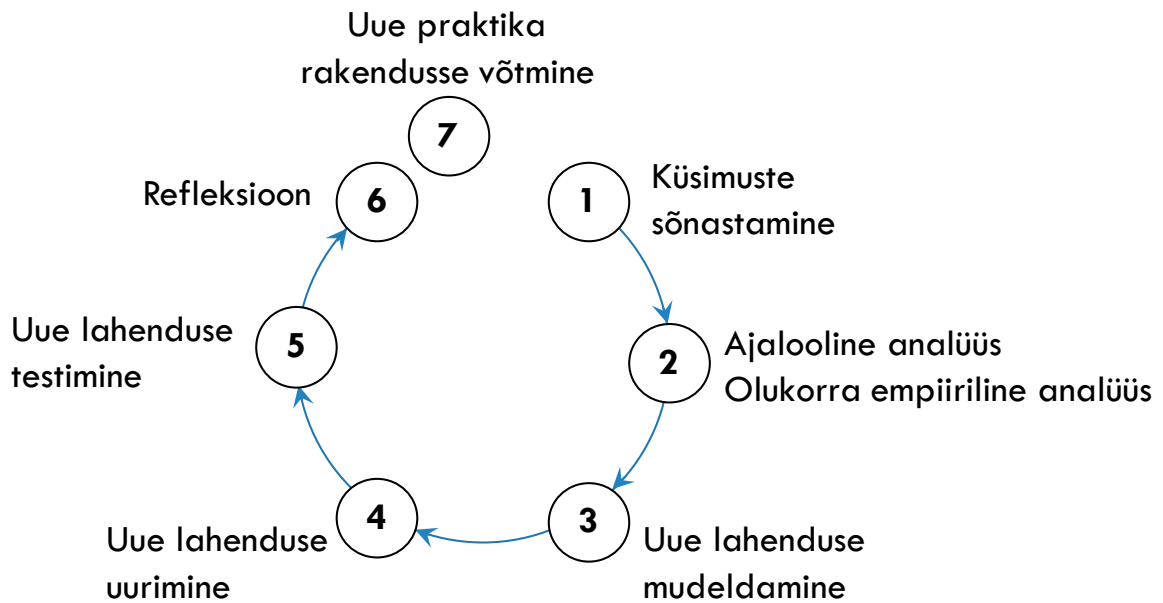
Sotsiokultuuriline lähenemine on käesolevas projektis võetud üldiseks ja täiendustele avatud teoreetiliseks raamistikuks neljale lõimumise töopakstile: **kultuuriline mitmekesisus, kogukondade lõimimine, Eesti keele õpe ja mitmekultuurilise kooli mudelid**. See võimaldab neid siduda laiemalt kooliarendusteemaliste teadustöödega (mis käsitlevad kooli ja

seada ümbritsevat keskkonda tervikliku süsteemina) ning toob ka välja projekti teadusliku uudsuse. Sellist terviklikku sotsiokultuurilisele lähenemisele tuginevat mudellahendust, mis seob nimetatud teemad omavahel tervikuks ei ole meile teadaolevalt ei Eestis ega mujal varem koostatud ja testitud. Nii võiksid projekti tulemused pakkuda huvi ka rahvusvaheliselt rakendamiseks analoogsetes kontekstides Euroopa Liidu erinevates riikides, kus on pikaajaliselt vajalik sisseränne, et tagada elanikkonna arvu püsimine ja kõrge elukvaliteet (sarnaselt KIVA programmile, mis on mujalt Eestisse toodud). Seetõttu näeb projektimeeskond väga olulisena, et kõigi alateemade väljaarendamisel lähtutakse Eesti ja rahvusvaheliste parimate praktikate kõrval rahvusvahelistest teadusuuringutest ning panustatakse nii üksikute teemade lõikes kui ka teemadeülese tervikmudeli uurimisel rahvusvahelisse teaduskogukonda oluliste järelduste ja tõendatud lahenduste pakkumisega. Kuigi projekti tulemustena ei nähta otseselt ette teadusartiklite avaldamist, on see kavas kõigi alateemade lõikes ja alateemade üleselt.

Teaduspõhisuse printsiibi rakendamiseks kasutatakse kõigi teemade puhul samu üldiseid põhimõtteid rakenduste või mudelite väljatöötamiseks:

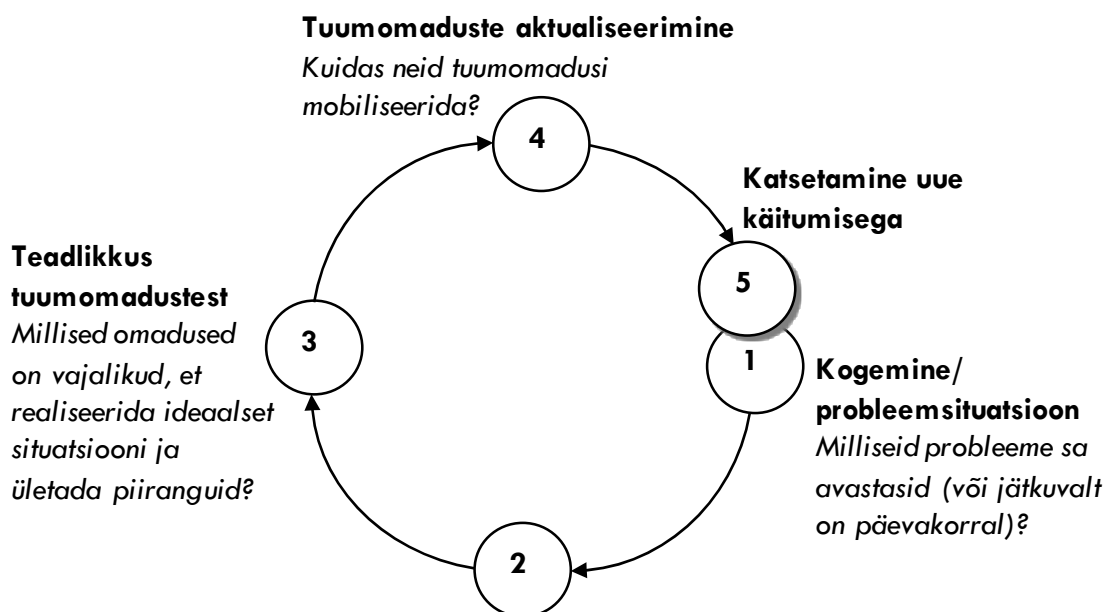
1. Rahvusvaheliste ja Eesti parimate praktikate ning uuringutulemuste kogumine ja kriitiline analüüs Eesti kontekstis.
2. Sekkumiste arendamiseks teoreetiliste lähtekohtade analüüs.
3. Sekkumiste väljatöötamine koos sihtrühmadega (koolid (sh koolijuhid, õpetajad, õpilased), lapsevanemad, kogukonnad, ettevõtted) arvestades järgmiste alusprintsipiidega: osalemine, dialoog, ühistegevused, sallivus.

Täpsemalt võetakse sekkumiste väljatöötamisele ja praktikate rakendusse suunamisel aluseks Engeströmi (2000) aktiivsusteooria (vt joonis 5). Selle kohaselt määratleme esmalt varasematele uuringutele tuginedes probleemid, mis on olulised näiteks kultuurilise mitmekesisusega parema toimetuleku või eesti keele õppe parandamise osas. Seejärel viime läbi rände ja lõimumise vaatenurgast oluliste kogukondade spetsiifilise probleemi käsituse ajaloolise ja hetkeolukorra empiirilise analüüsi, et luua kogukondadele ühine teadmiste ruum selle ühe või teise probleemi käsitlemiseks. Selle baasilt on omakorda võimalik uute lahenduste väljatöötamine, uurimine erinevate kogukondade vaatepunktist ja seejärel testimine koolis või kogukonnas. Võtmetähtsuse selles protsessis omandab süsteemne peegeldamine/refleksioon, mis võib viia uue pakutud lahenduse rakendamiseni, täiendava arendamiseni või kõrvalejätmiseni.

Joonis 5. Engeströmi (2000) aktiivsusteooria käesoleva projekti meetodite ja vahendite väljatöötamise üldise rakendusliku mudelina.

Peegeldus on väga oluline, sest lisaks lahenduse hindamisele on sel oluline roll ka sekkumismeetodina mitmekultuurilisuse saavutamisel. Käesolevas projektis on refleksiooni protsessi puhul oluline, et sellesse oleks kaasatud kõik rände ja lõimumise vaatenurgast olulised kogukonnad. Eesti- ja venekeelsetel inimestel ja uussisserändajatel võivad olla erinevate küsimuste osas erinev probleemide tajude ja ka võimalused oma tööriistakastide kasutamiseks mitmekultuurilises kontekstis. Seetõttu võib peegelduse aluseks võtta Korthageni ja Vasalose (2005) sügava refleksiooni mudeli, mis keskendub eriliselt just erinevate inimeste või kogukondade tuumomaduste võimestamisele või mobiliseerimisele pärast probleemolukorra avamist (joonis 6) või sotsiaal-kriitilise refleksiooni mudeli (Mezirow, 1991), mis sobib erinevate vaadete ja olukordade tajumise lahtimõtestamiseks mitmekultuurilises kogukonnas.

A. Teadlikkus ideaalsest situatsioonist

Mida sa saavutad/saavutasid või lood/luua suutsid?

B. Teadlikkus piirangutest

(piirangud käitumisele, tunnetele, kujutlusele, uskumustele)

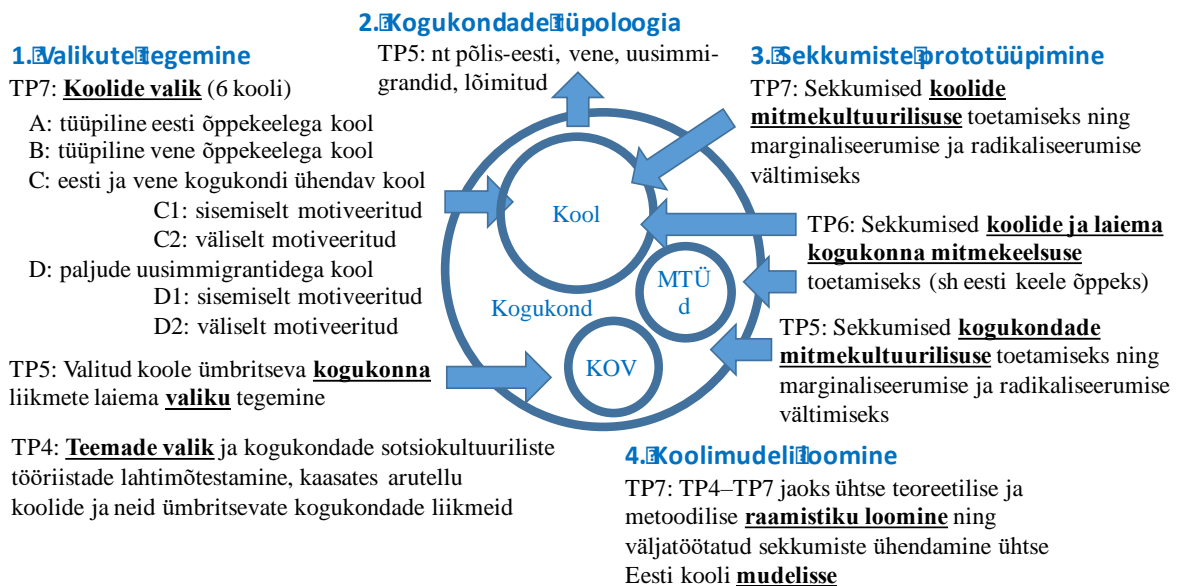
Kuidas korduvalt hoidusid/hoidud end seda saavutamast?

Joonis 6. Sügava refleksiooni mudel (Korthagen ja Vasalos, 2005).

Meetodite ja vahendite tõhususe hindamiseks lõimumisteema üldiste eesmärkide — (1) eesti keele õppe kättesaadavus ja tõhusus, 2) ühise (riigi)identiteedi kujunemine eri rühmade vahel (kogukondade avatus mitmekultuurilisusele, kultuuripädevus ja sotsiaalne pädevus), 3) sallivus (avatus ja koostöisus) — viiakse projektis läbi üldine tulemuslikkuse hindamine neis koolides ja kogukondades, kus projektis väljatöötatud lahendusi testitakse. Eesti keele õppe kättesaadavuse ja tõhususe hindamiseks koostatakse eraldi andmekogumise vahend, ent kultuuripädevuse, sotsiaalse pädevuse, avatuse ja koostöisuse hindamiseks kasutatakse Tartu Ülikooli kompetentsikeskuse Pedagogicum'i arendamise projekti (rahastaja Euroopa Sotsiaalfond) ning Tartu Ülikooli üldpädevuste arendamise hankelepingu (rahastaja haridus- ja teadusministeerium) raames kohandatavaid hindamisvahendeid. Eri alateemade vahendite koostoime selgitamiseks viiakse suurem osa tegevusi läbi samades koolides (n = 6) ja nendega piirnevates kogukondades. Nende hinnatavate aspektide kaudu seostub projekt otseselt ka Eesti elukestva õppe strateegiaga 2020 (nüüdisaegne õpikäsitus ja selle sihid) ning põhikooli ja gümnaasiumi riiklikes õppekavades eesmärgiks seatud üldpädevuste arendamisega. Samas on igal alateemal ka oma spetsiifilised eesmärgid, uurimisküsimused, tegevused ja tulemused, mida järgnevalt tutvustatakse.

Lõimumisteema kooskõllalisuse tagamiseks tehakse esmalt eesmärgipärane koolide valik (joonis 7). Seejärel käsitletakse iga kooli ja sellega seotud kogukonda juhtumipõhiselt, püüdes leida olulisemad koolivälised kogukonnaliikmed (KOVid, MTÜd, treeningrühmad) ning valitakse välja teemad, millega kogukondades sügavamalt tegeleda. Valitud koolide ja kogukonna esindajate põhjal koostatakse kogukondade tüpoloogia. Eeldatavasti on eristatav "lõimitud kogukond", mis on mitmekultuuriline ja mitmekeelne ning mille poole suunatakse sekkumiste abil kõiki ülejäänud kogukondi (muutuse määr on teema tulemuslikkuse indikaatoriks). Lõimitud kogukonnas on (a) ühelt poolt toetatud ühtne riigiidentiteet ja tagatud eesti keele aktiivne oskus, aga (b) teiselt poolt on olemas võimalused hoida oma keelelist,

kultuurilist vms kogukonna identiteeti. Seejärel arendatakse välja sekkumiste prototüübid koolile ja seda ümbritsevale keskkonda. Need prototüübid arvestavad sellega, et lõimumisega võivad kaasnevad konfliktid, mis omakorda võivad viia marginaliseerumise ja radikaliseerumiseni. Riskide maandamiseks tuleb võimalikke konfliktolukordi püüda ennetada võis nende ilmnemisel nendega süsteemselt tegelda. Sekkumiste rakendamise tulemuste põhjal koostatakse ühtse Eesti hariduse mudel, mille alusel saab iga kool sõltuvalt selles ja sellega piirnevalt enamesinevate kogukondade tüüpidest valida sobivad sekkumised mitmekultuurilisuse arendamiseks.

Joonis 7. Lõimumisteema töopakettide ülesanded ja omavahelised seosed.

Projekti seos riigi arengudokumentidega

Projekt panustab mitme riikliku strateegia ja arengukava eesmärkide täitmisele.

Konkurentsivõime kavas „Eesti 2020” keskendutakse tööhõive osas tööturu struktuursete muutuste esile kutsumisele kõrget lisandväärtust loovate töökohtade osakaalu suurendamise abil Eesti majanduses. Tark rändepoliitika, mis aitab kaasa kvalifitseeritud tööjõu impordile, täidab kindlasti strateegias toodud ülesannet.

Ettevõtluse kasvustrateegia 2014-2020 panustab kolmele eesmärgile: tootlikkuse tõstmine, ettevõtlikkuse ergutamise ja innovatsioonile julgustamine. Punktipõhine rändepoliitikat saab kindlasti nii kujundada, et see aitaks kaasa ettevõtete vajadustele ja strateegias defineeritud võtmevaldkondade arengule.

Infoühiskonna arengukava 2014-2020, mis pöörab tähelepanu ka inimeste oskuste arendamisele infoühiskonna võimaluste paremaks ära kasutamiseks ja koostöös siseministeeriumiga panustatakse kõrgelt kvalifitseeritud spetsialistide Eestisse tööle asumise lihtsustamiseks ja kiirendamiseks.

SA Kutsekoda projekt “OSKuste Arendamise koordinatsioonisüsteemi loomine” (OSKA) eesmärgiks on 10 aasta jooksul Eesti majanduse arenguks vajalike oskuste ning tööjõu vajaduse kaardistamine. OSKA tööjõu- ja oskuste vajadust käsitlevad valdkondlikud rakendusuuringud teeb unikaalseks kvantitatiivsete ja kvalitatiivsete meetodite kombineerimine ning kõiki haridustasemeid läbiv erialase ettevalmistuse analüüs. Selleks kasutatakse nii statistilisi andmeid kui sektori ekspertidelt intervjuudes ja grupiaruteludes kogutud infot. OSKA tulemused on siinse projekti sisendiks.

Eesti elukestva õppe strateegia 2020 strateegilised sihid hõlmavad muutunud õpikäsitlust, pädevaid õpetajaid, töömaailma võimaluste arvestamist õpiprotsessis, võrdseid võimalusi õppes osalemiseks. Elukestva õppe arendamise põhimõtted sisaldavad mh koostööd ja üksteiselt õppimist, paindlikkust, inimeste erivajadustega arvestamist õppetöös ja õpikeskkonnas, avatust, sallivust ja rahvusvahelist koostööd ning Eesti riigi, keele ja kultuuri jätkusuutlikkust. Kindlasti on need põhimõtted, millest lähtuvalt me kavandame tööriistu lõimumise alateemas.

EV põhiseadus ja keeleseadus. Põhiseadus sätestab eesti keele riigikeelena, õiguse saada eestikeelset õpetust, säilitada oma rahvuskuuluvus ja suhelda riigiasutustega eesti keeles ning määrab riigiasutuste ja kohalike omavalitsuste asjaajamiskeeleks eesti keele. Keeleseaduse eesmärk on arendada, säilitada ja kaitsta eesti keelt ning tagada selle kasutamine peamise suhtluskeelena kõikides avaliku elu valdkondades.

Eesti säästva arengu riiklik strateegia „Säästev Eesti 21“ - Eesti keele ja kultuuri püsimise tagavad rahvuskeelne haridus, rahvuskeelel põhinev kultuuriloom (sh teadus), rahvuskeelse suhtlemise ning rahvuslike kultuuriväärtuste ja käitumismallide funktsionaalsus igapäevases elukorralduses ja kõigis eluvaldkondades.

Eesti elukestva õppe strateegia ja selle programmid: oluline on eesti keele ja kultuuri jätkusuutlikkus ja võtmepädevuste, sh eesti keele ja võõrkeelte arendamine haridussüsteemis, eesti keele kui teise keele oskuse tagamine, vajadusel täiendava eesti keele õppe ja praktikavõimaluste pakkumine eestikeelses keskkonnas, eestikeelsele haridusele ligipääsu tagamine võrdsete võimaluste loomiseks ühiskonnas.

Siseturvalisuse arengukava 2015–2020 üldeesmärk on tagada, et Eesti inimesed tunneksid, et nad elavad vabas ja turvalises ühiskonnas. Oluline on, et inimesed tunneksid ennast võrdselt turvaliselt, olenemata soost, keelest, rassist, vanusest, puudest jmt. Kodakondsuse taotlemist ja väärtustamist ning rahvusvahelist kaitset edendab ja toetab ka keeleõpe.

Valdkondlik arengukava Lõimuv Eesti 2020: eesmärk on tagada sotsiaalselt sidus Eesti ühiskond, kus erineva keele- ja kultuuritaustaga inimesed osalevad aktiivselt ühiskonnaelus ning jagavad demokraatlikke väärtusi. Tegevused toetavad välispäritolu taustaga vähelõimunud Eesti elanike ühiskondliku aktiivsuse suurendamist, lõimimist, laste ja noorte mitteformaalset keeleõpet, kujundatakse eesti keelt väärtustavaid hoiakuid ja võimaldatakse eestikeelset tööpraktikat.

Resolutsioon keelte õppimise ja õpetamise kohta EL liikmesriikides: soovitatakse edendada mitmekeelsust kõigil haridustasemetel ja väljaspool haridussüsteemi, et tagada liikmesriikide elanikele vajalikud suhtluspädevused.

Projekti sotsiaalmajanduslik mõju

Eestis nagu kogu Euroopas on tekkinud madalast sündimusest ja sellega seotud rahvaarvu kahanemisest tingitud rändesõltuvus. Samas ei ole senine lõimumispoliitika nõukogude ajal saanud sisserändajate ja nende järglaste osas olnud edukas, probleemideks on nii ühiskonna sidusus kui vene emakeelega inimeste potentsiaali ebapiisav rakendamine Eesti tööturul. Projektil on oluline mõju neljale EL tasandil kokkulepitud nn horisontaalsete ehk läbivate poliitika kujundamisele.

1. Keskkonnahoid

Projektil puudub otsene mõju keskkonnahoiule.

2. Võrdsed võimalused.

Eesti areng on viimasel 25 aastal olnud kiire, kuid selle varjuküljeks on olnud ebavõrdsuse kasv. Üheks oluliseks teguriks, mis mõjutab võrdsed võimalusi Eesti ühiskonnas ja tööturul negatiivselt on keele põhjal eristatud haridussüsteem. Projekti käigus töötatakse välja ühtse Eesti haridussüsteemi alused. Ühtne Eesti haridussüsteem peab põhinema eesti keelele, kuid võtma arvesse Eesti elanike keelelist ja kultuurilist mitmekesisust. Täna avatud maailmas on keeleliste ja kultuuriliste oskuste ja maailmapildi avardamine oluline üldpädevus, mille arendamisele koolides projekt kaasa aitab.

3. Infoühiskonna edendamine.

Projekti tulemused, sh rändekalkulaator ja sekkumismehhanismid koolides tuginevad suurel määral digitaalsetele lahendustele. Täna tehnoloogia ajastul on tehnoloogiline kirjaoskus oluline üldpädevus, mille arendamisele koolides projekt kaasa aitab.

4. Regionaalne areng.

Projekti tulemusel valmivad sekkumisvahendid, mis aitavad paremini toime tulla nii rändesõltuvusega kui aitavad suurendada ühiskonna sidusust. Mh on eesmärgiks aidata optimeerida KOVide koormust, sh kasutada KOVe "sillana" eri kogukondade ja osapoolte süsteemsemaks kokku toomiseks.

5. Mõju kodanikuühiskonna arengule.

Projekti käigus loome pilootkogukondade võrgustiku (kool, KOV ja seal tegutsevad sisserändajatega tegelevad organisatsioonid, sh noorsootöö) – erinevad kogukonnad, kasutades maksimaalselt ära juba toimivaid kooslusi eesmärgiga aidata kaasa kodanikuühiskonna arengule kohalikes kogukondades.

Uurimustulemuste levitamine ja rakendamine

Tulemuste levitamine ja rakendamine

- Veebipõhine rändekalkulaator asjaomastele ministriumidele ja asutustele
- Konkreetsed rändepoliitika ettepanekud (sh punktisüsteemi valikud) esitatakse projekti lõppraportis
- Õpitee mudeli prototüüp veebikeskkonnas koos eesti keele võõrkeelena/teise keelena ja mitmekeelsuse temaatilise infopangaga
- Koolis ja kogukondades lahenduste/meetmete testimine toimub koosloomes
- Arvamusartiklid üleriigilistes meediaväljaannetes
- Projektiga seotud sotsiaalmeedia postitused erinevates kogukondades

Rände ja tööturu analüüs, rahvastikuprognos, rände tulu-kulu mudel ja lõimumisprotsessi sekkumise vahendid hariduses ja kogukondades on oluliseks lähtekohaks tulevikku vaatavate riiklike arengustrateegiate ja poliitikate eesmärkide sõnastamisel. Projekti töö tulemus on sisendiks:

- Majandus- ja kommunikatsiooniministeriumile tööturu ning rändega kaasnevate tulude ja kulude prognooside koostamisel
- Siseministeriumile rändepoliitika aluste väljatöötamisele
- Haridusministeriumile ühtse Eesti koolisüsteemi reformi läbiviimisel
- Sotsiaalministeriumile maha jäänud laste probleemidega tegelemisel.

Projekti töövoog ja ajakava

Töövoog ja ajakavad on esitatud eraldi Exceli failis.

Tööpaketid

Vastavalt riigihankele, tegeleb projekt kolme teemaga. Nendeks on rände ja tööturu arengute analüüs, rände tulu-kulu mudeli koostamine ning kogukondadele ja haridusele keskenduvate lõimumisega seotud väljakutsete lahendamise praktiliste töövahendite koostamise abil (joonis 4). Projekti edukaks elluviimiseks oleme loonud järgmised tööpaketid (TP).

Juhtimine	TP 1: Juhtimine — Tiit Tammaru, Raul Eamets, Annika Väiko TÜ
Rändesõltuvus	TP 2: Ränne ja tööturg — Raul Eamets, Tiit Tammaru, TÜ TP 3: Rände tulu-kulu mudel — Janno Järve, CENTAR
Lõimumine	TP 4: Kultuuriline mitmekesisus — Marek Tamm, TLÜ TP 5: Kogukondade lõimimine — Margit Keller, TÜ TP 6: Eesti keele õpe — Birute Klaas-Lang, TÜ TP 7: Mitmekultuurilise kooli mudelid — Kristina Kallas, Margus Pedaste TÜ

TP 1: Juhtimine

Tiit Tammaru, Raul Eamets, Annika Väiko, TÜ

Tööpaketi põhjal saadav tulemus hanke tellijale

- Projekti arengu suunamine
- Projekti juhtimisstruktuuri väljatöötamine
- Suhtlemine partneritega ja ministriumitega, infovahetus
- Projekti kommunikatsioon, koduleht, infovoog
- Koosolekute korraldamine

Tiit Tammaru on projektijuht ning koos Raul Eametsaga on nad kogu projekti sisulisteks juhtideks, Annika Väiko on assistent.

Tiidul ja Raulil on pikaajaline kogemus suurte projektide ja organisatsioonide juhtimisel. Koos Kristina Kallasega juhiti näiteks kaks aastat väldanud ja enam kui 40 teadlast hõlmanud Eesti inimarengu aruanne 2016/2017 koostamist. Välja on kujunenud juhtimismudel, kus sisulisi ülesandeid ja suhtlust ei delegeerita palgalisele juhile tagamaks parima tulemuse saavutamise, küll aga delegeeritakse tehnilised tööd assistendile. Annikal on pikaajalised assisteerimise kogemused. Iga projekt on loomulikult unikaalne ning kui selgub, et see juhtimismudel ei tööta, arutatakse muutused läbi tellijaga.

Projekti rände tööpakettide sisulist tööd koordineerivad Raul Eamets, Tiit Tammaru ja Janno Järve.

Projekti lõimumise tööpakettide sisulist tööd koordineerivad Margus Pedaste ja Kristina Kallas.

Moodustame projekti juhtkonna, kuhu kuuluvad kõikide tööpakettide juhid. Juhtkond kohtub füüsiliselt vastavalt vajadusele, kuid mitte harvemini kui kord kvartalis.

Moodustame projekti jälgimiseks juhtkomisjoni, mille koosseisu kuuluvad peale konsortsiumi partnerite esindajate ka uuringuga seotud ministriumide ning ETAg esindajad. ETAg ja ministriumide esindajaid on komisjonis üle poole. Projekti juhtkomisjon kohtub regulaarselt, elektroonselt vähemalt korra kvartalis ja füüsiliselt vähemalt korra aastas, ning tema ülesanne on tagada, et projekti tegevused vastavad lähteülesandes ning uuringuettepanekus toodud eesmärkidele ja ajakavale ning jälgib, et eelarve oleks kasutatud eesmärgipäraselt.

TP 2: Ränne ja tööturg

Raul Eamets, Tiit Tammaru, TÜ

Tööpaketi põhjal saadav tulemus hanke tellijale

- Globaalsete trendide kirjeldamine, taustategurid, mis mõjutavad tööturu ja rände arenguid
- Rahvastiku prognoos
- Tööturu analüüs (Eesti tööturu ülevaade, tänane seis ning lähituleviku arengud)
- Rände analüüs (Eesti tänase rändeolukorra kirjeldus)
- Sisendandmed erinevateks arengustsenaariumiteks
- Erinevate stsenaariumite väljatöötamine
- Rändepoliitika analüüs
- Soome küsitlus
- Hargmaisuse analüüs
- Rändekalkulaator

Hanke ülesandepüstitus

Eestil puudub terviklik, proaktiivne, erinevate võimaluste analüüsil põhinev lahendusteede kaardistus, kuidas kompenseerida rändega rahvastiku vananemisest ja vähenemisest ning tootlikkuse tõstmise vajadusest tulenevaid muutusi tööturul. Ilma lahendusteede analüüsita ei saa teha kaalutletud otsuseid. Eesti tööturu üks teravamaid ja prognoositavalt süvenevaid probleeme on kasvav struktuurne tööjõupuudus.

Tööjõupuudus erineb oluliselt ametialade lõikes, kuid problemaatilised on peaaegu kõik valdkonnad. Suurem puudujääk võib tulevikus olla IKT spetsialistide, tervishoiu keskastme spetsialistide, metalli- ja masinatööstuse oskustöötajate, seadme- ja masinaoperaatorite, aga ka mootorsõidukite juhtide ja lihttöölise osas. Üheski seni tehtud ülevaates ei ole täpsemalt analüüsitud rändega seotud võimalusi tööturu probleemidega tegelemiseks ega erinevate lahendusteede komplementaarsust.

Uuringus tuleb arvestada erinevaid rühmi: sisserändajad (tippspetsialistid ja oskustööjõud); sunnitud sisserändajad sh pagulased; väljarändajad (sh eritähelpanu all muu emakeelega noored); pendelrändes osalejad; nii potentsiaalsed kui tegelikud tagasirändajad; õppe eesmärgil rändajad; eri rühmade pereliikmed.

Uurimistöö taust

Tööjõud moodustab osa rahvastikust, mistõttu töötajaskonna suurust ja koostist kujundavad olulisel määral demograafilised alusprotsessid (sündimus, suremus ja ränne). Eesti puhul on nende protsesside mõju olnud alates 1990. aastatest olnud tööjõu hulka vähendav. RITA lähteülesandes on tööjõu vähenemist käsitletud keskse probleemina, mille analüüsi ja lahendusteede otsimist uuringult oodatakse. Tööjõu puudujäägi leevendamiseks on kõige üldisemalt neli võimalust:

- Sündimuse suurendamine
- Sisseränne

- Tööturu hõivamata ressursside kasutamine, ehk mittetöötava elanikkonna rakendamine. Silmas peetakse erinevaid tööturu meetmeid nii mitteaktiivsuse kui töötuse vähendamiseks.
- Üldine tootlikkuse tõstmine nii tootmise digitaliseerimise, automatiseerumise kui ka lõpptoodangu lisandväärtuse kasvatamise läbi.

Käesolevas projekti uurimisperiod on 2018-2030 ning ehk isegi kui täna sündimus oluliselt kasvab, ei jõua enamike neist lastest veel aastaks 2030 tööturule ehk sündimus aitab leevendada pikaajalisi rahvastikuprobleeme, mitte aga lähikümnendite tööturuprobleeme. Tootlikkus tõstmine on keeruline teema, mis vajab omaette majandusteaduslikku uurimisprojekti ning väljub käesoleva projekti tööturu analüüsi raamistikust. Küll aga toetume tööturu analüüsimisel nii OSKA-le, mis käsitleb töötamist mõjutavaid tulevikusuundumusi maailmas ning analüüsib nende mõju Eesti tööturule, sh digitaliseerimise ja automatiseerumise mõju erinevatele ametitele lähikümnenditel.

Tööpaketi eesmärk eelkõige selgitada tööturuga seotud probleemide lahendamise võimalusi rände abil ning teataval määral ka mittetöötava elanikkonna suurema kaasamise abil. Analüüsime ka mittetöötavaid inimesi, kuid siinkohal tuleb arvestada, et Eestis on majanduslik aktiivsus kõrge ja tööpuudus madalal ehk tööturu sisemised ressursid on suures osas juba kasutusele võetud. Seetõttu jääbki käesoleva tööpaketi keskseks teemaks rände ja tööturu seoste analüüsimine, sest just rändes nähakse keskset rolli tööjõu puuduse leevendamisel (Raasuke 2016).

Eesti rändesaldo on viimasel kahel aastal olnud positiivne ning saabujate seas võib eristada nelja rühma inimesi (Tammur jt 2017). Esiteks pöörduvad koju tagasi Eestist väljarännanud inimesed, moodustades viimastel aastatel ligikaudu poole Eestisse tulijaist. Eestist lahkuvad peamiselt madalapalgalised ning seetõttu on neid enam ka tagasirändajate hulgas võrreldes nende Eesti elanikega, kellel välismaal töötamise kogemus puudub (Tverdostup ja Masso 2017).

Teise rühma moodustavad endise Nõukogude Liidu aladelt, peamiselt Venemaalt ja Ukrainast saabujad. Nemad moodustavad tulijatest üldjoontes kolmandiku. Just kolmandate riikidega on Eesti rändesaldo alates EL ühinemisest positiivne ehk sealt tullakse meile rohkem, kui meilt sinna lahkutakse. Eestis varasema rändepoliitika mõjul, mis nõudis 1,24 kordse keskmise palga maksmist tõi Eestisse peamiselt tippspetsialistide. Tänapäevaks on Eesti rändepoliitika muutunud leebemaks ning nõutav on keskmise palga maksmine.

Kolmanda rühma moodustavad Euroopa Liidust tulijad, kelle arv kõigub aastati ja moodustab praegu ligikaudu kümnendiku. Sisepiirideta Euroopa Liidus tullakse teistest liikmesriikidest Eestisse nii tööle kui ka õppima, aga järgnetakse ka Eestist pärit elukaaslasele. Neljanda rühma moodustavad mujalt maailmast saabujad, keda on ka ligikaudu kümnendik. Saabujate arv on väike, aga päritolu väga kirju: Eestisse tullakse kõikidest maailmajagudest.

Uuenduslikkus

Käesolev tööpakett täidab olulise vahelüli roll OSKA tööturu analüüsi ning Majandus- ja Kommunikatsiooniministeeriumi tööturu prognoosi vahel. OSKA analüüsib eelkõige tööjõu nõudlusest lähtuvaid Eesti tööturu tulevikuvajadusi, mis on sisendiks käesoleva tööpaketi rändesuundumuste analüüsile ja rändepoliitika kujundamisele. Meie poole koostatav rändeprognos on omakorda sisendiks Majandus- ja kommunikatsiooniministeeriumi (MKM)

poolt teostavale tööjõu prognoosile, samuti käesoleva projekti TP3 raames koostatavale rände tulu-kulu mudelile. Täna ei võta MKM prognoosid rännet arvesse.

Kokku peaksid erinevad uuringud ja prognoosid - olemasolevad OSKA ja MKM prognoosid ning RITA projekti raames tehtav rändeprognosis ning rände tulu-kulu mudel - moodustama dünaamilise mudeli, kus erinevaid sisendeid on võimalik kohandada muutunud majandusolukorrale ning muutunud rändevoogudele. See mudel võtab arvesse ka tööalast pendelrännet, lähtudes Eesti tööjõu-uuringu ja mobiilpositsioneerimise andmetest ning Eestisse tagasirände potentsiaali. Selleks viiakse tööpaketi raames läbi Soomes elavates eestlaste küsitlusuuring. Uuringu valimis aluseks on Soome rahvastikuregistri andmed (sisaldavad ka inimeste kontakttelefoni, vt Anniste ja Tammaru 2015), küsitlus ise viiakse läbi Eestist telefoniküsitlusena.

Tööpaketi rände- ja tööturu analüüsil põhineva töö tulemuseks on kaks olulist teadusarenduslikult uuenduslikku väljundit.

Rändekalkulaator. Rahvastikuprognosisid on staatilised, kuigi neid iga mõne aja tagant uuendatakse. Meie poolt välja arendatav rändekalkulaator on dünaamiline instrument/töövahend, mis võimaldab kiiresti ja lihtsalt läbi mängida erinevad tööturu ja rände, aga ka sündimuse stsenaariumid ning prognoosida nende mõju tööealise rahvastiku muutusesse.

Uuendusliku rände punktisüsteemi alused. Täna kasutava maailma riigid kahte liiki rändepoliitika, mis lähtuvad kas tööandjate tööjõuvajadusest või lõimumisvõimekusest (punktisüsteem). Esimest liiki rändepoliitika on tavapärane Euroopas, teist liiki aga Põhja-Ameerikas (Asari jt 2017). Rändepoliitika valikud ei pea olema aga mustvalged. Seetõttu analüüsime põhjalikult erinevate riikide rändepoliitikate aluseid, mille alusel pakume välja uuendusliku ja Eesti tööturu vajadusi ja lõimumise probleeme arvestava punktisüsteemi, mis arvestab ka tööandjate tööjõu vajadusi.

Uurimisküsimused

Uurimisküsimused, millele vastuseid otsitakse

- Millised muutused toimuvad Eesti tööturul tulenevalt maailmamajanduse arengutest, Eesti rändest ja Eesti demograafilistest muutustest aastatel 2018-2030?
- Millised muutused on toimunud ajaga Eestist välismaale (peamiselt Soome) suunduvast pendelrändes?
- Kui suureks kujuneb aastatel 2018-2030 Eesti tööjõu puudujääk erinevate rändestsenaariumite korral?
- Millises mahus on tööjõu vähenemine kompenseeritav siseriiklike meetmetega?
- Millise osa tööjõuvajadusest saaks katta erinevate sisserände liikidega (rändevood, saabujate rühmad)?
- Millised on riigi soovitud rände- ja tööturuarengute realiseerimiseks vajalikud ja võimalikud poliitikameetmed?

Andmed ja metoodika

Tööpaketi andmealus toetub rahvaloendustele ja riigiregistritele ning mobiilpositsioneerimise andmetele, mida töörühma liikmed koos Statistikaametiga arendavad riigi teaduse teekaardi objekti "Infotehnoloogiline mobiilsusobservatoorium" (konsortsiumi juht prof. Rein Ahas) raames. Tegemist on unikaalse kogu rahvastikku hõlmava andmearendusega, mis on sisendiks nii meie RITA projektile kui tulevasele 2020 rahva- ja eluruumide loendusele. Unikaalse ID abil on andmestikust seotud inimesed, leibkonnad, hooned ja ettevõtted 1989, 2000 ja 2011 rahvaloenduste seisuga pluss riigiregistrid valdavalt 2000+ seisuga. Andmestik võimaldab nii kõikselt ning longituudsel analüüsida inimeste tööturu muutusi ja rännet.

Sotsiaalministeeriumi initsiatiivil on Eestis läbi viidud rändepotentsiaali uuringuid alates 2000. aastast. Kokku on läbi viidud viis uuringut ca kolme aastase intervalliga. Käesoleva projekti raames kavatakse ühendada küsitlusuuringu andmed Eesti rahvaloenduse andmetega, hindamaks kui suures osas inimeste rändekavatsused tegelikkuses realiseerusid. Kahe viimase rahvaloenduse vahelisele perioodile jääb neli küsitluse lainet, mis annavad sellise analüüsi jaoks väga väärtusliku informatsiooni. Kuigi täna me juba näeme rändestatistikas murdepunkti, kus sisseränne ületab väljarännet, on nii demograafiliste muutuste kui tööturu vajaduste seisukohalt väga oluline hinnata ka väljarände kavatsusi. Meile teadaolevalt ei katse Sotsiaalministeerium vastavat uuringut tulevikus korrata. Uuringu tulemuste võrdlus rahvaloenduse andmetega peaks andma vastuse küsimusele, kas selline otsus on ratsionaalne ja teadusikult põhjendatud.

Mobiilsusobservatooriumi ja järgmise rahva- ja eluruumide loenduse andmesüsteemi osa on ka EHIS ehk Eesti Hariduse Infosüsteem. Uuenduslik on Haridus- ja Teadusministeerium andmete (EHIS) kaasamine rände ja tööturu analüüsi. See võimaldab Eestis esmakordselt selgitada näiteks seda, milline on eesti ja vene õppekeelega gümnaasiumilõpetajate edasine haridus- ja töötee ning kuidas see seondub rändega.

Tööpaketi raames analüüsitakse ka Eestisse tagasirände potentsiaali. Selleks viiakse Soomes elavates eestlaste seas läbi küsitlusuuring, mis hõlmab Soome elu olulisi tahke (sh töötamisega seotud küsimused) ning tagasirände kavatsusi. Küsitlusuuringu valimi aluseks on Soome rahvastikuregistri andmed (sisaldavad ka inimeste kontakttelefoni, vt Anniste ja Tammaru 2015), küsitlus ise viiakse läbi Eestist telefoniküsitlusena. Töörühma liikmetele on analoogse

küsitlusuuring läbiviimise kogemus, ka 2009. aastal viidi sama meetodika alusel läbi Soome-eestlaste küsitlus (Anniste ja Tammaru 2015). Toona elas Soomes 15,000 eestlaste, tänaseks on see arv kasvanud Soome Statistikaameti andmetel üle 50,000.

Andmeanalüüs jaguneb kolmeks. Esiteks koostatakse rahvastikuproгноos, mis põhineb kõige enam levinud prognoosimeetodil ehk kohortkomponentmeetodil (McKibbens jt 2017). Seda meetodit kasutab Eesti Statistikaamet, ÜRO rahvastikuosakond, Eurostat jt rahvusvahelised keskused. Prognoos koostatakse mitmevariandiliseks. Variantid põhinevad rände ja tööturu protsesside tulevikuarengute alusel sõnastatud stsenaariumidel. Rände puhul on stsenaariumide aluseks tööturu ja rändesuundumuste analüüs. Prognoosivariantide hulk ja sisu täpsustub töö käigus.

Prognoosi põhjal töötatakse teise sammuna välja unikaalne rändekalkulaator. Selle aluseks on koostatud rahvastikuproгноos, kuid see võimaldab kasutajal lihtsalt ja mugavalt muuta sündimuse ja rändega seotud eeldusi. Mudelis saab muuta alljärgnevat parameetrit: sündimuse summaarne kordaja ja rändesaldo. Menüüs on veel lisavalikuid, mis täpsustavad töö käigus. Väljundiks on rahvastiku sooline ja vanuseline koostis (sh tööealised) tulevikus vastavalt kasutaja poolt valitud eeldustele.

Kolmandaks selgitatakse välja Eestist väljuva ja Eestisse siseneva alalise ja ajutise rände segmendid, suunad ja mahud. Alalise rände analüüs on longituudne, põhinedes rahva- ja eluruumide loendustel ja riigiregistrite andmetel. Kõikidesse rände analüüsidesse (hõlmab võrdlusrühmana ka paikseid) on kaasatud majandusliku aktiivsuse ja tööturu (amet, sektor) ning hariduse tunnused, lisaks sissetulek Maksukohuslaste registri alusel alates 2006. aastast. Analüüs võimaldab selgitada rände ja tööturu seoseid, võttes aluseks ka inimeste hariduse taseme ja võimalusel kooli ja õpiedukuse taustandmed Eesti Hariduse Infosüsteemist.

Hargmaiste rahvastikusegmentide alusmudel koostatakse passiivse mobiilpositsioneerimise andmetest kasutades kahe mobiilioperaatori (Telia, Elisa) väljuvaid ja sisenevaid roaming kirjeid. Selle alusel määratletakse segmendid, nende mahud ja ajalis-ruumiline jaotus. Alusmudeli täiendamiseks kasutatakse 2001a ja 2011a rahvaloenduse andmetest ja Eesti tööjõu uuringust välismaal hõivatute töökoha asukoha infot koos sotsiaalsete tunnustega, sh oluliste sotsiaalsete tunnustega. Analüüsitakse hargmaisuse põhjuseid ja tagajärgi analüüsi tulemusel, nendest lähtuvalt viiakse läbi fookusgrupid tööandjatega (sisenev ja väljuv) ja hargmaistega (sisenev ja väljuv) ja sotsiaaltöötajatega (Eestisse maha jäänud laste probleem). Rahva- ja eluruumi loenduste ning riigiregistrite põhjal analüüsitakse leibkondade koosseisu ning eriti seda, mis iseloomustab Eestisse maha jäävaid lapsi. Samuti toimub olemasolevate Eesti ja naaberriikide hargmaisuspoliitikate analüüs.

Alalise ja ajutise rände analüüsi tulemused leiavad otsest kasutust kolmandas tööpaketis rände tulu-kulu mudelis.

Tulemuste levitamine ja rakendamine

Tulemuste levitamine

- Veebipõhine rändekalkulaator asjaomastele ministereeriumidele ja asutustele
- Konkreetseid rändepoliitika ettepanekud (sh punktisüsteemi valikud) esitatakse projekti lõppraportis
- Arvamusartiklid üleriigilistes meediaväljaannetes

Prognoosist ning rände ja tööturu analüüsist saadav info on oluliseks lähtekohaks tulevikku vaatavate riiklike arengustrateegiate ja poliitikate eesmärkide sõnastamisel. Tööpaketi töö tulemus on sisendiks:

- Majandus- ja kommunikatsiooniministreeeriumile tööturu prognooside koostamisel,
- Siseministreeeriumile rändepoliitika aluste väljatöötamisele
- Haridusministreeeriumile Eesti koolisüsteemi (eesti- venekeelsete koolide) reformimisel
- Sotsiaalministreeeriumile maha jäänud laste probleemidega tegelemisel.

Lisaks töötakse välja tegevuskava ja/või poliitikad hargmaiste (lühiajalistes rännetes osalevate) inimeste positiivsemaks sidumiseks Eestiga, inimeste heaolu tagamiseks ja topeltrvõidu (riik, inimesed) olukorra maksimeerimiseks. Samuti töötatakse välja tegevuskava hargmaisuse negatiivsete mõjude vähendamiseks ühiskonna ja üksikute leibkondade tasemel.

Põhiäitjad

Raul Eamets, PhD, Tartu Ülikooli makroökonomika professor (TP 2 töö koordineerimine)
Tiit Tammaru, PhD, Tartu Ülikooli rahvastiku- ja linnageograafia professor
Rein Ahas, PhD, Tartu Ülikooli inimgeograafia professor
Allan Puur, PhD, Tallinna Ülikooli demograafiaprofessor
Kristi Anniste, PhD, Praxis, analüütik
Magnus Piirits, PhD, Praxis, analüütik
Margus Tiru, MSc, Positium, analüütik

TP 3: Rände tulu-kulu mudel

Janno Järve, CENTAR

Tööpaketi põhjal saadav tulemus hanke tellijale

Tulu-kulumudeli arhitektuur

Ühiktulude ja ühikkulude kaardistus ja andmekogu rändeliikide lõikes

Soome ja Eesti rahvastiku registrite andmed harmoniseeritud

Eesti jaoks kohandatud rände tulude ja kulude hinnangud

Rände tulu-kulu mudel

Tulu-kulu mudeli dokumentatsioon, tulemuste raport

Hanke ülesandepüstitus

Uuringu uurimisküsimuse 2 kohaselt soovib tellija teada, kuidas hinnata rändest tulenevaid kulusid ja tulusid pikas perspektiivis. Sellele uurimisküsimusele vastamisel **tuleb Eesti jaoks välja töötada uudne rände tulude ja kulude mudel.**

Tellija täpsustab, et uurimisküsimusele vastamisel tuleb silmas pidada järgmist:

- a. Luua eri rändeprofiilide (sisse-, välja,- tagasi- ja pendelrände) kohta mudeli rakendused, mis võimaldavad hinnata profiilide lõikes isikute rändega riigile kaasnevaid kulusid ja tulusid. Hinnata tuleb nii otseseid, kaudseid kui kaasnevaid kulusid.
- b. Mudel peab võimaldama hinnata eri rändeprofiilidega inimeste teenusvajadusi, mis tagaksid isikute maksimaalse integreerituse tööturule ja ühiskonda ning minimaalse sõltuvuse riiklikest toetustest, nende teenusvajaduste maksumust ning isikute fiskaalpanust a) teenuste saamisel b) teenuste mittesaamisel.
- c. Mudeli välja töötamisel tuleb tähelepanu pöörata teenuste kvaliteedi, korraldamise ja osutamise probleemidele, mis aitaks vastata küsimusele, miks ei ole võimalik teatud kuludega saavutada teatud tulemusi.
- d. Kulude ja tulude hindamise mudeliga peab olema võimalik hinnata erinevate rändestsenaariumite (stsenariumid on esitatud uurimisküsimuste punktis 1) rakendumise võimalikku ressursivajadust Eesti avaliku sektori jaoks.
- e. Mudeli koostamisel tuleb mh arvestada sisserändajate sündimuse või peremoodustuse erijoontega.

Uurimistöö taust ja uuenduslikkus

Mudeli eesmärgiks on luua vahend, millega on võimalik mõõta rändest Eesti riigile (riigi- ja kohalike omavalitsuste eelarve) ja ühiskonnale laiemalt¹ tekkivaid lühema- ja pikemaajalisi kulusid ja tulusid.

Mudeli olulisimaks uuenduseks on Eesti vaatenurgast vaadatuna see, et sellist mudelit pole Eesti kohta varem tehtud. Teisisõnu tähendab see seda, et Eesti puudub täna tervikpilt sellest, kui suured tulud ja ka kulud rändega kaasnevad. Uurimisküsimus on seda huvitavam (ja olulisem), et vastus selle küsimusele ei ole triviaalne ning riigiti ja uuringuti on saadud küllaltki erinevaid tulemusi. Olgu näitlikustamise eesmärgil siinkohal välja toodud sisserände fiskaalseid mõjusid hindavad uuringud, mille hulgas leiab nii neid, kus sisserändel on olnud arvestatavad (1-2,1% SKPst) positiivsed mõjud eelarvele (nt Uus-Meremaad käsitletud Slack jt (2007), Saksamaad käsitletud Loeffelholz jt (2004)), kui ka neid, kus sisserände mõju eelarvele on olnud negatiivne (-2% SKP-st, nt Rootsit käsitletud Ekberg 1999).

Kuigi rändest tulenevate tulude ja kulude kaardistamiseks on mitmeid võimalusi, siis uuringu eesmärgist lähtuvalt kasutame netosiirdeprofiilidel põhinevaid (*net transfer profiles*) mudeleid. Netosiirdeprofiilide põhised mudelid arvutavad erinevate sisserändajate ja väljarändajate rühmade jaoks välja nende elu jooksul tekkivad tulud ja kulud. Kogu elu arvestav vaade on oluline seetõttu, et erinevatel eluetappidel võivad sisserändajast tulenevad rahalised tulud ja kulud olla väga erinevad — noorena on inimene tavaliselt netotarbija, parimas tööeas ületavad tema poolt makstavate maksude kogusummad tarbitavate teenuste ja toetuste kogumaksumust ning pensionipõlves olukord jälle pöördub. Netosiirdeprofiilide põhine lähenemine hindab rände tulusid ja kulusid terviklikumalt.

Mudeli meetoodika ei saa tugineda ühele konkreetsele meetoodilisele lähenemisele, sest sellist mudelit, mis kombineeriks endas fiskaalseid efekte, laiemaid majanduslikke efekte (rände mõju riigis loodavale lisandväärtusele) ning mõju kuritegevusega seotud kuludele, tehes seda integreeritud kulutuluanalüüsi raamistikus, autorid seni kohanud ei ole.

Olulisimaks meetoodiliseks mõjutuseks saab olema Austraalia valitsuse tootlikkuskomisjoni (*productivity commission*) hästi dokumenteeritud rände kulude ja tulude mudelit, mille meetoodiline kirjeldus on leitav raportist *Productivity Commission* (2016). Seda kohandatakse vastavalt Eesti oludele vastavalt, samuti lisatakse komponendid, mida kvantitatiivne mudel ei sisalda.

Metoodika

Rände tulu-kulu mudeli koostamise sammud on üldistatult järgnevad:

- Esimese sammuna pannakse kokku rändestsenaariumid, mis määratlevad ära rändajate rühmad (soo, vanuse, hariduse, rände eesmärgi ja suuna lõikes), samuti eeldused nende sündimuskäitumise ja suremuse kohta. Rändestsenaariumid on tulu-kulu mudeli sisendiks.
- Seejärel koostatakse kõigile rändajate rühmade oodatava eluea, Eestis viibimise või siit ära olemise aja, laste saamise aja ja arvu ning perekonna Eestisse toomise aja ning selle suuruse prognoosid.

---

¹ Kui ei ole märgitud teisiti, siis mõistetakse edaspidi Eestile tekkinud kulude ja tulude all nii riigieelarve kui muude kulude ja tulude agregaatnäitajat.

- Rändestsenaariumitele ja -prognoosidele lisatakse kulud ja tulud. Selleks:
  - kaardistatakse kõikide rändajate rühmadega kaasnevad tulude ja kulude kategooriad Eestile,
  - hinnatakse tulude ja kulude tekkimise tõenäosus (nt leitakse rändajatele töötamise, ettevõtlusega tegelemise ning erinevate teenuste ja hüvitiste kasutamise tõenäosused).
  - seejärel hinnatakse kulude ja tulude suurused (nt rändajate rühmade keskmised nende poolt makstavate maksude summad ning teenuste ja toetuste maksumuste summad).

Tulude ja kulude kaardistus, tekkimise tõenäosus ja suurus leitakse Eesti süsteemi ning olemasolevate andmete ja välisriikide kogemuse koondamisega.

- Tõenäosuste ning eelmises punktis mainitud summade korrutisena tekivad toetuste ja teenuste kasutamise tõenäosusega korrigeeritud kulude hinnangud ning tekkimise tõenäosusega korrigeeritud tulude hinnangud igasse rändajate rühma kuuluva keskmise inimese kohta.
- Keskmise isiku kulude põhjal on võimalik arvutada nii ühe sisserändajaga kaasnevad kulud ja tulud (kogu elu jooksul) kui sisserändajate rühma (näiteks põhiharidusega sisserändajad) või kõigi sisserändajate kulud ja tulud kokku. Samuti on võimalik selgitada, millised ja kui suured kulud ja tulud millistel aastatel alates inimese Eestisse saabumisest või Eestist lahkumisest tekivad vastavalt rändestsenaariumites toodud rändemahtudele.

Riigihanke lähteülesanne eeldab rände tulude ja kulude keskpika (5–10) ja pika (10–20 aastat) mõju analüüsimist. Meie poolt koostatav mudel võimaldab summeerida rändega seotud kulud ja tulud kogu elu jooksul, mis tähendab, et arvutused teostatakse 100-aastast ajahorisonti silmas pidades, eeldades samas, et rände kulude ja tulude kujunemise süsteem ei muutu.

Analüüsimudel plaanitakse üles ehitada selliselt, et inimesi eristatakse soo, vanuse (1-aastane samm vanuses 0–95+), hariduse (kuni põhi-, kesk-, kõrgharidus)², rände põhjuse (töö, õppimine, perede ühinemine, humanitaarränne), rände kestvuse (alla aasta, üle aasta), sisserände puhul lähtepiirkonna (EL, SRÜ, muu arengumaa, muu mittearengumaa), suuna (sisse ja välja) ja spetsiifilisemate rände liikide (tagasiränne, pendelränne) lõikes. Kõik sisse ja välja suunatud rändevood jagatakse nende tunnuste järgi rühmadesse. Eeltoodu ei tähenda siiski seda, et kõiki kulusid ja tulusid õnnestub või on mõistlik päris sellise detailsusastmega modelleerida. See, millist detailsust on võimalik ja mõistlik rakendada, ei ole võimalik pakkumise koostamise ajal täpselt ette öelda.

Fiskaalsed tulud ja kulud sisaldavad selliseid kulusid ja tulusid, mis tekivad riigi ja kohaliku omavalitsuse eelarvele. On ilmne, et lõplik kulude ja tulude loetelu sõltub olulisel määral sellest, millised andmeid on võimalik kätte saada. Mudelisse plaanitakse kaasata järgmised tulud ja kulud:

- Tulud — otsesed maksud ja maksed (füüsilise isiku tulumaks, sotsiaalmaks, töötuskindlustusmaks, juriidilise isiku tulumaks) ja kaudsed maksud (käibemaks, aktsiisid). Muid maksutulusid on tõenäoliselt mõistlik modelleerida ühe agregaadina.
- Kulud — toetused (erinevat tüüpi riigieelarvest ja kohalike omavalitsuse eelarvetest makstavad toetused), erinevat tüüpi sotsiaal- ja hoolekandeteenused, tervishoiuteenused, haridusteenused, tööturuteenused ja –toetused/hüvitised. Eraldi kuluartiklitena tuuakse

² Võimalusel kaalutakse ka kutsehariduse ja üldhariduse eristamist.

välja spetsiifiliselt sisserändega seotud kulud (halduskulu ning vaid sisserändajate poolt kasutatavad teenused ja toetused). Kuluhinnangute esitamisel kaalutakse ka ülejäänud riigi- ja kohalike omavalitsuste kulude (nt ühistransport, aga ka ühest lisanduvast elanikust pea täiesti sõltumatud kulud nagu kaitsekulutused, üleüldine riigihaldus, infrastruktuur jne) arvestamise mõistlikkust ja mehhanismi. Uuringuti on sellele lähenetud erinevalt, käesolevas töös on plaanis esitada kahte erinevat tüüpi hinnanguid, nii neid kus sellised kulud on arvatud kogu sisserändajate eluea jooksul tekkivate kulude sisse (*pro rata* printsiibi alusel), kui sellised, kus seda ei tehta.

Lisaks fiskaalsetele kuludele ja tuludele on rändega seotud ka muud kulud ja tulud. Kuna sisserände suurendamise ja väljarände vähendamise eesmärkide üheks peamiseks põhjenduseks on sageli töötajate puudus, siis tuleks rände puhul arvesse võtta palgatöötajate lisandumisest tulenev lisandväärtuse kasv. Lisandväärtuse kasv tekib läbi kahe kanali — ühe täiendava töötaja lisandumine võimaldab luua teatud koguse lisandväärtust, mida muidu ei oleks olnud võimalik luua. Sellest tekkivad tulud ja kulud on järgmised:

- Tulud — lisandväärtuse kasv;
- Kulud — sisserändaja palgakulu.

Lisaks sellele suunab sisserändaja osa oma palgast sihtriigi sisetarbimisse ning sellel on täiendav majandust stimuleeriv mõju. Tarbimise suurenemisest tulenevaid mõjusid on plaanis hinnata sisend-väljundtabelitel põhinev multiplikaatoranalüüsi abil, mis võimaldab välja tuua täiendava nõudlusega kaasnevad otsesed, kaudsed ja indutseeritud lisandväärtuse muutuse mõjud. Sarnasel moel tuleks arvesse võtta ka sisserändajate ettevõtlusega tegelemisest tulenev lisandväärtuse kasv. Oluline on mõlemal juhul hoolitseda selle eest, et maksutulude osas ei tekiks topeltarvestust fiskaalsete tulude osaga.

Lisaks eeltoodule on kriisikolletest saabunud inimestel sageli keerulisem sihtriigis hakkama saada kui kohalikel inimestel. Selle väljundiks võib olla kõrgem kuritegevuse määr sisserändajate seas. Kuigi kuritegevuse andmed sisserändajate rühmade lõikes on üldjuhul keeruliselt kättesaadavad, siis peaks tasakaalustatud analüüs vähemalt püüdma seda arvesse võtta. Seetõttu kaasatakse andmete olemasolu korral analüüsi ka kuritegevusega seotud kulud. Kuritegudest tekkiva kahju hindamisel võetakse sisendiks juba hinnatud kuritegude kulud Eesti jaoks nt nagu Kallaste jt. (2015), kuid täiendavaid kuritegude kulusid hindama ei hakata.

Kui sisserändega kaasnevad riigile mingid kulud ja tulud, siis väljarände efekt peaks olema vastupidine, ehk mingid kulud ja tulud jäävad riigil tekkimata/saamata. Seega - kulude ja tulude modelleerimise üldine põhimõte jääb samaks, mis sisserände arvestamise puhul.

Andmeallikad

Detailne andmeallikate loetelu pannakse kokku uuringu käigus, toetudes nii Eesti registriandmete kui küsitlusuuringutele. Oluline on välja tuua, et Eesti enda andmeallikad ei ole (uus)sisserändajatega seotud kulude ja tulude osas väga inforikkad, sest uussisserändajaid on Eestisse tulnud suhteliselt vähe. Seetõttu on plaanis tugineda siin suuresti nende välisriikide kogemustele, kes on olnud piisavalt arvuka rände sihtriigiks, et nendega seotud kuludele ja tuludele oleks võimalik rakendada statistilist analüüsi. Teiste riikide põhiste kulu- ja tulu-hinnangute Eestile ülekandmise üldiseks põhimõtteks on sisserändajate võrdlus kohalike elanikega.

Mudeli rakendamisega seotud probleemid

Uurimisülesanne on meie hinnangul huvitav ning käsitleb Eesti ühiskonna jaoks väga olulist teemat. Sellegipoolest on oluline silmas pidada, et tegemis on keerulise ülesandega, mille lahendamise ei ole kerge. Esimeseks suureks probleemiks on andmete kättesaadavus — mudeli tulemuste detailsusaste sõltub suuresti sellest, kui detailset informatsiooni on erinevate ränderühmade kohta võimalik saada. Oluline on silmas pidada ka seda, et üksikute meetmete ja nende erinevate kombinatsioonide mõjude simuleerimine tuludele on selliste instrumentidega väga keeruline, sest mudel vajab sisendiks seda, kuidas meetmete eri kombinatsioonid nt inimeste tööturukäitumist mõjutavad. Seetõttu saavad hinnangud tulemuslikkusele olla ikkagi pigem suurusjärgulised, tuginedes nt sellele, et kui Soomes võimaldab seal teatud tüüpi sisserändajatele pakutav teenuste pakett tõsta nende hõivemäära 80%-ni kohalike elanike hõivemäärast, siis võiks Eestis loota selliselt meetmepaketilt sarnast mõju. On ilmne, et need probleemid avaldavad mõju mudeli hinnangute täpsusele. Mudeli kasutamise osas on ühtlasi oluline silmas pidada ka seda, et kui soovitakse simuleerida mõne täiesti uue meetme mõju või olemasoleva meetme kvaliteedi tõstmist, siis peab mudeli kasutajal endal olema hea ettekujutus sellest, milline uue meetme või vana meetme kvaliteedi tõstmise mõju nt hõives olemise tõenäosusele on. Simulatsioonimudelid ise ei suuda konkreetsete meetmete mõju inimese käitumisele hinnata, need tuleb ette anda sisendina.

TP 4: Kultuuriline mitmekesisus

Marek Tamm, TLÜ

Tööpaketi põhjal saadav tulemus hanke tellijale

- Töö multikultuursuse teemalise erialakirjandusega
- Töö identiteedi teemalise erialakirjandusega
- Töö ajaloo teemalise erialakirjandusega
- Rahvusvahelise kogemuse süntees Eesti jaoks
- Kontseptuaalne raamistik teistele lõimumise tööpakettidele
- Praktilised töövahendid mitmeperspektiivse ajalooõpetuse jaoks

Hanke ülesandepüstitus

Tööpaketi peamine eesmärk on lõimumisteema üldise analüütilise ja kontseptuaalse raami välja töötamine, mis kujuneb sisendiks järgnevatele tööpakettidele (TP 5, 6 ja 7). Konkreetsemalt on tööpakett suunatud kultuurilise mitmekesisusega seotud väärtuste, pädevuste ja hoiakute arendamisele Eestis nii põliselanikel kui sisserännanutel. Samuti on tööpaketi raames tehtava uurimistöö siht pakkuda analüütilist sisendit hanke lähteülesandes formuleeritud eesmärgile töötada välja toimivad töövahendid mitmekultuurilises keskkonnas vajaminevate pädevuste arendamiseks.

Uurimistöö taust ja uuenduslikkus

Uurimistöö teemad võib tinglikult jagada kolme ala-teemasse, mis küll omavahel on kontseptuaalselt seotud. Nendeks on Eesti ühiskonna mitmekultuurilisuse ja mitmikidentiteedi kontseptualiseerimine ning mitmeperspektiivse ajalookultuuri teadvustamine koolis.

Mitmekultuurilisus

Arvestades demograafilisi prognoose ja rändestsenaariume on Eesti ühiskonna kultuurilise mitmekesisuse määr kiirelt kasvav. Senised uuringud näitavad, et mida lähedasemana tajub eestlane oma suhet riigiga, mida väiksem on tema kultuuriteadlikkus ja praktiline kokkupuude teiste kultuuridega, seda negatiivsemalt suhtub ta kultuurilisse mitmekesisusse, sh sisseändesse (nt „Eesti elanikkonna hoiakud kolmandatest riikidest sisseändajate suhtes euroopa sotsiaaluuringu andmetes“, 2016). Seega vajame teaduspõhiseid analüüse mitmekultuurilise ühiskonna võimalustest ja väljakutsetest, et oma tulevikku paremini kavandada ja kujundada. Tööpaketi raames tehtav uurimistöö lähtub eeldusest, et Eesti kohanemisele sisseände ja globaliseeruva maailmaga aitab oluliselt kaasa Eesti inimeste kultuuriliste üldpädevuste, avarama identiteediloome ja kultuurilise dialoogivõimekuse teadlik arendamine.

Globaliseerumise tingimustes on kõik ühiskonnad paratamatult mitmekultuurilised vaatamata sellele, kuidas nad ennast ise kirjeldavad. Mitmekultuurilisuse ehk multikulturalismi teooria on aga mitmel pool maailmas saanud kriitika osaliseks, ja kuigi enamik kriitikuid ei ründa mitte selle teooria tänapäevaseid versioone endid, vaid oma ettekujutust sellest, on nende väidetel järjest enam olnud kõlapinda ka poliitilistes otsustusprotsessides, mille üks oluline eesmärk on maandada ühiskonna sisemise killustumise riske. Nii on see ka Eestis. Samas ei ole võimalik lahendada käesolevas rakendusuuringus püsitatud probleeme ilma sellise mitmekultuurilise ühiskonna teooriata, mis võimaldaks lahutada inimeste etnilise ja kultuurilise identiteedi poliitilisest ja maailmavaatelisest. Selline teooria peaks põhinema rahvusvahelisel mitmekultuurilisuse-teemalisel diskussioonil, arvestades nii pooldajate (Parekh 2000, Young 2000, Kymlicka 2001, Lott 2010, Modood 2013 jt) kui ka asjatundlike kriitikute (Barry 2001, Bauman 2001, 2011, Trouillot 2003, Schnapper 2007 jt) argumente.

Mitmikidentiteet

Senised mitmekultuurilisuse uuringud viitavad sellele, et hästitoimiva kultuurilise mitmekesisuse aluseks on selline ühiskondlik kord, mis toetab eri keelelis-kultuurilise päritoluga inimeste sotsiaalse suhtluse ja koostöö mitmesuguseid vorme. See läbikäimine peab olema kahepoolne protsess, mille aluseks on jagatud poliitilised (põhiseaduslikud) väärtused. Mitmekultuuriline ühiskond toetab niisiis ühise poliitilise identiteedi kujunemist, tagades samas toe mitmekeelise ja -kultuurilise identiteedi säilitamiseks ja arendamiseks, sh haridussüsteemis. Teisisõnu eeldab mitmekultuuriline ühiskond oma liikmetelt mitmikidentiteeti.

Mitmikidentiteedi määratlemise seisukohast on keskne küsimus identiteeti piiritlevate tunnuste valik. Rahvusidentiteeti saab määratleda niihästi kodakondsuse, keele, põlvnemise kui ka tuumväärtuste või nende kombinatsiooni põhjal. Traditsiooniliselt on eesti rahvuslikku identiteeti mõistetud üsna keelekeskselt, mistõttu väga paljud nõrga keeleoskusega inimesed on

jäänud Eesti emakeelse enamuse poolt marginaliseerituks või lausa välja arvatud. Tänapäeva üleilmastunud maailmas ei pruugi nii kitsas identiteedimääratlus olla enam jätkusuutlik.

Tööpaketi raamest tehtava analüüsi eesmärk on selgitada välja selline mitmikidentiteedi määratlusviis, mille parimal viisil aitaks lõimida erinevate etniliste, kultuuriliste ja religioosete identiteetidega inimesi sidusaks ühiskonnaks. Roccas ja Brewer (2002) toovad välja neli põhistrateegiat, kuidas mitmikidentiteete omavahel kombineerida, et nende omavahelist vastuolu hallata: ühisosa, allutamine, lahterdamine või ühendamine. Mitmikidentiteedi kontseptsioon töötakse projektis välja eesti identiteedi ja lõimingu varasemate empiiriliste uuringute, teiste maade kogemuste, ning identiteeti käsitleva teoreetilise kirjanduse analüüsi põhjal (vt Ehala 2017).

Mitmeperspektiivne ajalookultuur

Kultuurilise mitmekesisusega seotud väärtuste, pädevuste ja hoiakute arendamise juures on võtmetähtsusega erinevate ajalookogemuste ja -tõlgenduste lõimimine ja ajaloolise tunnustuskultuuri arendamine. Ajalugu kitsamalt ja kollektiivne mälu üldisemalt on üks neid võtmevaldkondi, kus inimesed kõige aktiivsemalt sõnastavad ja esitavad oma identiteeti ja loovad eristusi "oma" ja "võõra" vahel. Etnilis-kultuuriline identiteet jagab enamasti sellist ajaloomõttestamise loogikat, kus eraldavat tähtsustatakse enam kui ühendavat ja kus puuduvad erinevusteüleled kultuurielemendid. Uurimistöö käigus töötatakse välja kontseptuaalne mudel ja analüütiline sisend praktiliste töövahendite jaoks, mis lubaksid kooli ajaloo- ja ühiskonnaõpetuses tuua asümmeetriliste väärtushinnangute asemele normatiivse võrdsuse, tsentraliseeritud vaatenurkade asemele mitmeperspektiivse ja paljukeskmese ajalookäsitluse ning teleoloogilise järjepidevuse asemele lähenemise, mis toob esile ka ajaloo protsesside sattumuslikkuse ja katkestused (Rüsen 2004). Head praktilist eeskuju pakub Kanada ajaloolaste väljatöötatud metoodika "The Historical Thinking" projekti raames (<http://historicalthinking.ca/>). Konkreetsed töövahendid ja juhendid ajalo- ja ühiskonnaõpetuse jaoks koostatakse tööpakettis 7.

Tööpaketi uuenduslikkus kõige üldisemalt seisneb Eesti ühiskonna jaoks esmakordselt välja töötatud mitmekultuurilisuse, mitmikidentiteedi ja mitmeperspektiivse ajalookultuuri analüütilistes mudelites, millel on selge rakenduslik väärtus ja mis on mõeldud konkreetse sisendina teistesse tööpakettidesse.

Uurimisküsimused

Tööpaketi raames tehtav uurimistöö seab eesmärgiks vastata järgmistele küsimustele:

- Millistest põhimõtetest ja -mõistetest lähtuvalt tuleks Eestis kujundada ühiskond, mis tugineb ühisel poliitilisel identiteedil (riigiidentiteedil), ent mis tagab elanikele võimaluse omandada ja arendada oma eripärast kultuurilist (etnilist) identiteeti?
- Millised konkreetsed sammud ja vahendid on vajalikud, et avardada senist identiteedikäsitust Eestis ja soodustada mitmikidentiteedi juurdumist?
- Milliseid kultuurilisi väärtusi, pädevusi ja hoiakuid peaks õpetama Eesti koolides, et tagada kultuurilise mitmekesisuse ja mitmikidentiteedi toetamine?

- Millised praktilised abivahendid aitaksid kaasa kultuurilise mitmekesisusega seotud väärtuste, pädevuste ja hoiakute arendamisele Eestis nii põliselanikel kui ka sisserännanutel?
- Kuidas vältida ja leevendada erineval ajalookogemusel ja erinevatel kultuurimälu mallidel põhinevaid konflikte ja pingeid Eesti ühiskonnas?
- Kuidas tuleks toetada ajaloolist tunnustamiskultuuri ja mitmeperspektiivset ajaloo- ja ühiskonnaõpet koolides, et soodustada erineva kultuuritaustaga inimeste läbikäimist ja lõimumist?

Tegevused ja väljundid

Käesoleva tööpaketi näol on tegemist sissejuhatava tööga järgmistesse tööpakettidesse. Eesmärgiks on luua väljundid, mis on kasutatavad kontseptuaalse lähenemise tööpakettides, mis tegelevad kooli ja kogukonna mitmekultuurilisuse ja mitmekeelsusega. Kõige üldisemalt jaguneb uurimistöö kaheks etapiks:

- Esimeses etapis kaardistatakse, analüüsitakse ja sünteesitakse rahvusvahelist teaduspõhist kogemust kultuurilise mitmekesisusega seotud väärtuste, pädevuste ja hoiakute arendamise valdkonnas.
- Teises etapis töötatakse välja rakenduspotentsiaaliga analüüsimudelid ja sisendid praktilisteks töövahenditeks kultuurilise mitmekesisusega seotud väärtuste, pädevuste ja hoiakute arendamiseks Eesti ühiskonnas, eeskätt koolides ja kogukondades.

Mõlemas etapis läbiviidud töö ja väljundid on sisendiks järgnevatele tööpakettidele number 5-7, mis arendavad sekkumismehhanisme kogukondadele ja mudeleid ning töövahendeid koolidele mitmekultuurilisuse, mitmikidentiteedi ja mitmekeelsuse arendamiseks.

Konkreetne uurimistöö jaguneb kolmeks omavahel tihedalt seotud tööloiguks:

- 1) Kultuurilise mitmekesisuse ja mitmekultuurilisuse võimalused ja väljakutsed Eestis
- 2) Mitmikidentiteedi ja ühtekuuluvuse võimalused ja väljakutsed Eestis
- 3) Ajaloolise tunnustamiskultuuri ja rahvusülese mälu kultuuri võimalused ja väljakutsed Eestis

Tööloigud sisaldavad endas ajalises järgnevuses järgmisi põhitegevusi:

- Uuema erialakirjanduse süsteemne läbitöötamine, tutvumine kõigi relevantsete empiiriliste uuringutega Eesti ühiskonna kohta, konsultatsioonid kolleegidega mitmel pool maailmas, eriti riikides, kus on saavutatud häid teoreetilisi ja empiirilisi tulemusi mitmekultuurilisuse valdkonnas (Soome, Rootsi, Holland, Kanada jt).
- Aruteluseminarid teiste tööpakettide põhitäitjatega ja ka sihtgruppide esindajatega pilootkoolidest ja kogukondadest, et arutleda ja kooskõlastada põhimõisteid, lähenemisviisid ning leppida kokku, millist konkreetset analüütilist sisendit on vaja pakkuda eri õpiobjektide ja töövahendite väljatöötamiseks.
- Rahvusvahelise seminari korraldamine, et koguda vahetult teadmisi kultuurilise mitmekesisuse parimate praktikate valdkonnast Euroopast ja mujalt, testida Eesti ühiskonna jaoks väljatöötatud mitmekultuurilisuse, mitmikidentiteedi ja mitmeperspektiivse ajalookultuuri kontseptuaalseid mudeleid ja nende rakendusplaanid. Rahvusvaheline seminar on suunatud Eesti poliitikakujundajatele, koolide juhtidele, kogukonnaliididele.

- Analüütilise raporti (sh poliitikasoovituste) kirjutamine kultuurilise mitmekesisusega seotud väärtuste, pädevuste ja hoiakute arendamise kohta Eestis nii põliselanikel kui sisserännanutel.
- Koostöös teiste töopakettidega kontseptuaalsete ja analüütiliste sisendite esitamine mitmekultuurilises keskkonnas vajaminevate pädevuste arendamiseks toimivate töövahendite välja töötamise.

Tööjaotus ja koostööst tekkiv lisaväärtus

Põhitäitjad:

Marek Tamm, PhD, Tallina Ülikooli kultuuriajaloo professor ja vanemteadur; TLÜ kultuuridevaheliste uuringute tippkeskuse juht.

Martin Ehala, PhD, Tartu Ülikooli emakeeleõpetuse professor ja sotsiolingvistika vanemteadur; IUT20-3 "Eesti keele kestlikkus avatud maailmas" (2014–2019) juht.

Rein Raud, PhD, Tallinna Ülikooli Aasia uuringute ja kultuuriteooria professor ning juhtivteadur; PUT1365 "Kultuurilised muutused ja konfliktid: teoreetiline mudel" (2017–2020) juht.

Tööpaketi põhimeeskond koosneb kolmest kogunud ja oma valdkonnas rahvusvaheliselt tuntud uurijast. Prof. Rein Raud vastutab alateema esimese tööloigu eest (Kultuurilise mitmekesisuse ja mitmekultuurilisuse võimalused ja väljakutsed Eestis), prof. Martin Ehala vastutab teise tööloigu eest (Mitmikidentiteedi ja ühtekuuluvuse võimalused ja väljakutsed Eestis) ja prof. Marek Tamm vastutab kolmanda tööloigu eest (Ajaloolise tunnustamiskultuuri ja rahvusülese mälukultuuri võimalused ja väljakutsed Eestis) ja seisab ühtlasi hea tööpaketi raames tehtava uurimistöo koordineerimise ja optimaalse koostöö eest teiste töopakettidega.

Vastavalt vajadusele kaasatakse teadureid ja doktorante uurimiseesmärkide täitmise, lühiajaliselt ka teisi eksperte nii teistest Eesti ülikoolidest kui ka kaugemalt.

TP 5: Kogukondade lõimimine

Margit Keller, TÜ

Tööpaketi põhjal saadav tulemus hanke tellijale

- Kogukonna teenuste kaardistus (Eesti)
- Kogukonna teenuste kaardistus (rahvusvaheline kogemus)
- Üle-Eestiliste projektide (Töötukassa, J.Mihkelsoni Keskus jms) kaardistus ja analüüs
- Noorsootöö jm Eesti heade asjakohaste ettevõtmiste analüüs (koostöös sotsiaaltöö magistrantidega)
- Pilootkogukondade uuring
- Marginaliseerumise ja radikaliseerumise teoreetilise ülevaate koostamine ja piiride määratlemine
- Sekkumisjuhised radikaliseerumise ohu märkamiseks
- Marginaliseerumise seiremehhanism

Hanke ülesandepüstitus

Tööpakett vastab hanke punktis 3.5 esitatud küsimustele: Kuidas lõimida (ennekõike koduseid) täiskasvanud uussisserändajaid? Kuidas võimestada kogukonnatasandit, sh varasemaid ja uusi rändekogukondi, uute rändeväljakutsetega toimetulekul ning ühiskondliku sidususe loomisel. Juhised ja töövahendid KOVidele ja III sektorile. Osaliselt tegeleb tööpakett ka küsimusega, kuidas haridussüsteem saab koostöös teistega (sh sotsiaalsüsteemi ja erinevate seotud kogukondadega) aidata kaasa sotsiaalsete probleemide (marginaliseerumine, radikaliseerumine, noorte ühesuunaline väljaränne) märkamisele, ennetamisele ja lahendamisele uuenevas mitmekultuurilises kontekstis?

Uurimistöo taust

Eesti elanikel on madal valmisolek mitmekultuurilises keskkonnas toimimiseks ning vähene kogemus isiklikult aidata uussisserändajatel kohaneda. Viimastelt eeldatakse ühesuunalist kohaliku elulaadi omaksvõttu ehk assimilatsiooni (Ainsaar & Beilmann 2016), mis võib tekitada uussisserändajates vastuseise. Senistes poliitika- ja tegevussoovitustes on rõhk tihti Eesti elanike hoiakute kujundamisel, mille sage realiseerumisevorm on nt teavituskampaania. Taoline sallivuse ja rahvustevahelise dialoogi vajalikkuses veenmine üksi aga ei pruugi viia uute argiharjumuste juurdumiseni (Vihalemm, Keller, Kiisel 2015).

Uuringud näitavad, et meedia kaldub käsitlema sisserände teemat negatiivses valguses (Masso, Davidov, mustand). Inimeste nn sotsiokultuuriliste tööriistade (sh hoiakute, suhete ning vahendatud kogemuse) kujunemisel oluline roll sellel, kuidas nad meediat jälgivad ning milline

on meedia sisu, sh tonaalsus sisserrändajate suhtes (nt Cheng, Igartua, Palacios, Acosta & Palito 2014). Oluline roll on internetil, eeskätt sotsiaalmeedial, mitte ainult peavoolu meediakanalitel (päevalehed, TV jt) (Masso, 2009; Vihalemm, 2017), sh selles, et hoiakute polariseerumine ja äärmustumine kasvab (vt nt Lee, 2016).

Lähtealuseks võtame senistes uuringutes esile tulnud probleemideringid uussisserrännanute Eesti ühiskonda lõimimisel, millest mõned (vaadatuna sisserrännanu positsioonilt) on järgmised:

- Rändega seotud psühholoogiliselt rasked või lausa traumaatilised kogemused ja abi vajadus, mh ebarealistlikud ootused Eestile kui sihtriigile ja siinsele argielule (eriti mittevenekeelsed inimesed, kel nn oma kogukond Eestis puudub või on väga vähene).
- Argielu ning oma isikliku biograafia mõtestamine järsu elumuutuse kontekstis (ka juhul, kui otseselt traumaatilised kogemused puuduvad), mis võib viia sotsiaaltöö alase või psühholoogilise abi vajaduseni, mida teravdab kohaliku sotsiaaltöötaja vähene valmisolek taoliste mitmekultuurilisest kogemusest tulenevate väljakutsetega toime tulla.
- Isolatsioon, keerukus luua sobilikke suhtlusvõrgustikke (nt peredega, kel on sama vanad lapsed jmt), et õppida siinset eluviisi ja kombeid (nt lastekasvatamise tavad).
- Lähteriigi *online* kogukondades ning foruumis püsimine, kusjuures siin on väljakutseks positiivse hargmaisuse tekitamine, mitte saabujate oma lähteriigi inforuumist ära löikamine (vt Vihalemm, 2017).
- Elama asumine kohaliku venekeelsesse elanikkonna asupaikadesse ning lõimumine vaid kohalikku venekeelsesse kogukonda (peam. endiselt Nõukogude Liidu aladelt tulnud), mis takistab integreerumist eestikeelsesse ühiskonda ning paneb aluse edasisele segregatsioonile nii elukohtades kui tööturul.
- Eestikeelse suhtluse probleemid – võimalused ja valmidus nii eestikeelsetel elanikel kui uussisserrännanutel praktiseerida eesti keelt (väljaspool ametlikke keeletunde) mitmesuguses sotsiaalses suhtluses ilma valehäbita ning suhtlustõketega (nt lülitumine inglise või vene keelele, sest eestlaste valmisolek sallida vigast ja aktsendiga eesti keelt kui üht legitiimset suhtlusvahendit on madal).

Tööpaketi käigus täiendatakse seda nimistut konkreetsete täpsustustega, sh lugude ja näidetega, sest hetkel adekvaatne probleemide kaardistus erinevate sisserränderühmade puhul puudub, info on fragmentaarne ja põhineb üksikutel vahendatud kogemustel.

Riigikontrolli audit (2016) leidis, et kohaliku omavalitsuse võimekus võtta vastu rahvusvahelise kaitse saajaid on osaline. KOV-id ei ole välja arendanud võimekust pakkuda teenuseid teistsuguste vajaduste ja ootustega elanikegruppidele võrreldes püsielanikest eestlastega. Seetõttu on vaja tähelepanu pöörata nii kogukonna võimekusele kui ka KOV kui administratiivse institutsiooni võimekusele kohaneda ja areneda vastuvõtlikuks keelelis-kultuurilistele muutustele kogukonnas.

Tööpaketi lähtume sekkumismehhanismide arendamisel kogukonna säilienõtkuse lähenemisest (*resilient community*) (Beckett, Horner, 2016). Taoline kogukond suudab keerulistes oludes suhteliselt kiiresti reageerida, taastada pärast muutust endine või kohandatult uus ja sobiv olukord, kogukond on iseorganiseeruv, toimib vastastikune abi ja lahendused kestavad ajas. Riiklike struktuuride regulatsioonid ja formaalne juhtimine ei pruugi suuta seda, mida suudab säilienõtku kogukond. Kogukondi analüüsid otsime, millised erinevate võrgustike ja koosluste oskused, materiaalsed ressursid, kogemused jms võimaldavad paremini kohaneda

uussisserändega (nii vastuvõtja kui immigrandi positsioonis) kusjuures on oluline, et need ressursid oleksid piisavalt tugevad ja kiiresti mobiliseeritavad (Norris jt 2008).

Siinjuures on võtmetähtsusega vahetu suhtluse positiivne kogemus, mis leevendab negatiivset vahendatud meediakogemust (vt Seppel 2012). Eeskujuga saab võtta rahvusvahelise noorsootöö tegevustest, mille mõju pilootuuring (Gretchel, Cupar, Linno, Kiilakoski, Hästbacka, Korhonen 2017) näitas, et isiklik kokkupuude teisest kultuurist pärit noortega muutis osalenud noori sallivamaks teiste kultuuride suhtes. Ka kohalikud omavalitsused tunnevad teatud määral kogukondi, mis nende piirkonnas toimivad, seega saab koostöös nendega kaardistada toimivate kogukondade praktikad ning leida üles seni avastamata ressursid.

Kogukonna arenduse tuum on koosloome kontseptsioon, mille kohaselt tuleb leida üles kohalikud eripärased ressursid (kohalike elanike, võrgustiku liikmete teadmised, oskused) ja luua nende ühendamiseks toimivad unikaalsed lahendused. Koosloome võtab probleemide tuvastamisel, analüüsil ja lahenduste leidmisel arvesse eri osapoolte perspektiive ja kogemusi. Interaktiivsetes koosloome töötubades kasutatakse erinevaid teenusedisaini tööpõhju ja ülesandepüstitusi, millega eri osapoolte esindajad koosloomejuhi vahendamisel tegelevad. Toetumine disainmõtlemise loogikale võimaldab kiiresti genereerida ideesid, visualiseerida, prototüüpida ja testida uusi lahendusi, vähendades uuendustega seotud riske. Koosloome protsessi toetatakse üldiselt (pigem kvalitatiivsete) uuringutega, mis vahendavad erinevate osapoolte kogemusi ning aitavad tõstada vajalikke küsimusi või valideerida töötubades väljendatud ideid ja arvamusi.

Kogukond on antud tööpaketi kontekstis geograafiliselt piiratud kogukond (nt KOV või grupp KOV-e), milles toimivad omakorda väiksemad kogukonnad, nt virtuaalne (nt mitmesugused Facebooki grupid), olukorrapõhine ja/või huvipõhine (töökollektiivid, asumiseltsid, spordiklubid, lastevanemate võrgustikud koolide ümber jms).

Uuenduslikkus

Tööpaketi uuenduslikkus seisneb uudses andmeanalüüsis, kogukonna mitmekesisuses käsitluses, koosloome meetodeis ning praktilistes väljundites. Rakendatakse rahvusvahelist võrdlust, mis on seni Eestis vähe esindatud olnud ning võimaldab Eesti eripärast paremini aru saada ning teadlikumalt rakendada rahvusvahelisi kogemusi. Siin kasutame peamiselt Euroopa Sotsiaaluuringut (kuid võimalusel ka nt CRONOS Eesti projekti longituuseid andmeid, mis on juba tööpaketi teostajate käsutuses).

Jõuame erinevate osapoolte kaasamise ja koosloome abil rakenduslike lahendustepanekuteni. Analüüside tulemusel leiame suurima potentsiaaliga võimalusi sekkumisteks ning kaardistame juba olemasolevaid eeskujulikke ja parandamist nõudvaid praktikaid (uussisserändajatele suunatud või nendega koos toimuvates nii formaalsetes kui kodanikualgatuse korras toimunud tegevustes jne). Koosloomes täiendame-arendame neid praktikaid edasi, et pakkuda formaalsete ja informaalsete tugivõrgustike esindajatele konkreetseid juhiseid uuteks toimimisviisideks. Meie fookus ei ole indiviidi hoiakutel, vaid kogukonna tegevuskogemusel, mille tõhustamiseks arendame mh sotsiokultuurilisi tööriistu (sh pädevusi, suhteid jms) ning võtame arvesse ka materiaalsed keskkonda, mis uute tegevuste ja suhete arenguks vajalikud on. Taolist teaduspõhist, ent sihtrühma ja erinevaid osapooli kaasavat koosloomelist (mitte uussisserändajate jaoks, vaid nendega koos) ja transdistsiplinaarset ei ole Eestis varem rakendatud.

Uuenduslikud on töopaketi väljundid, mis loovad Eesti oludele kohandatud lõimunud kuid mitmekesiste kogukondade tüpoloogia lähtudes kogukondade uussisserändajate lõimimisvõimekusele ning teisalt pakuvad formaalsete ja informaalsete tugivõrgustike liikmetele “käed-külge” juhendmaterjali konkreetseteks sekkumisteks, et aidata uussisserändajatel argieluga kohaneda ja kogukonnal uussisserändajatega. Juhendmaterjalid toetavad teistes töopakettides loodut sihiga lisaks mitmekultuurilise kooli mudelile võimestada koolidega piirnevaid kooslusi (sh asukohaga seotud kogukondi, lapsevanemaid, töökollektiive, huvipõhiseid ja online-kogukondi).

Töopaketi pikaajaline eesmärk on kaasa aidata mitmekultuurilise keskkonna arendamisele Eestis võimestades erinevaid kogukondi ühistegevuse ning suhtluse kaudu lõimuma ning konflikte ära hoidma.

Alameesmärgid:

1. Koostada Eesti oludele vastav ja lõimumisalaste sekkumiste väljatöötamiseks sobiv kogukondade tüpoloogia: sh kogukonna liigid, paikkondliku (traditsioonilise) ja võrgustunud ühiskonda kuuluvate (*light community*) kogukondade eripärad, kogukonda kirjeldavad elemendid; kogukonna arenduse (*community development*) põhimõtted
2. Aidata optimeerida KOVide koormust: sh kasutada KOVi “sillana” eri kogukondade ja osapoolte süsteemsemaks kokkutoomiseks;
3. Kujundada kohalikke hoiakuid ja praktikaid loomaks jätkusuutlikke (mitteformaalseid) toetusvõrgustikke, mis aitavad sisserändajatel kohaneda. Siht on mitte niivõrd luua tegevusmudeleid sisserändajate jaoks, vaid nendega koos.
4. Suurendada kogukondade esindajate meediapädevust tõstmaks ühiskonnas eeskätt *online* kogukondade kaudu osaluse motivatsiooni, tulla toime vihakõnega ning märgata propagandasõnumite, äärmuslike hoiakute või marginaliseerumise ilminguid ning edendada sallivust ja dialoogi positiivsete narratiivide kaudu,

Sihtrühmad: täiskasvanud uussisserändajad (sh rahvusvahelise kaitse saajad; Eestisse tööle või õppima tulnute pereliikmed); formaalne tugivõrgustik (sh tugiteenuste pakkujad, nt riigiametite ja KOV ametnikud, MTÜd, tugiisikud, õpetajad, noorsootöötajad/noortekeskused); potentsiaalne informaalne tugivõrgustik (sh kohalikud elanikud, naabrid, töökaaslased, laste õpetajad, treenerid jt).

Uurimisküsimused

- Missugused on kogukondade lõimimist mõjutavad hoiakuid ja käitumist kujundavad tegurid elanikkonna eri gruppides ja erineva tasandi kogukondades?
- Missugused kogukondade lõimimist toetavad meetmed ja praktikad on toimunud Eestis ja võrreldavates riikides? Missugused elemendid ja mis tingimustel on ülekantavad teistesse kogukondadesse?
- Missugused on erinevad kogukondade tüübid nende sisemiste ressursside ning lõimimisvõimekuse alusel?
- Millised erinevate sihtrühmade koosloomemetodid töötavad ühistegevuste ja sekkumiste väljatöötamisel tõhusalt ja millised mitte?
- Kuidas koosloome ja ühistegevuse kaudu väljatöötatud lahendused kogukondades funktsioneerivad, st millised tegurid ja kohalikud tingimused nende ellurakendumist ja

posttiivset mõju (st uussisserändajate toimetulekut argieluga Eestis, informaalsete toetus- ja suhtlusvõrgustike teket jms) soodustavad ja takistavad?

- Kuidas toimivad sotsiaalmeedia kogukonnad lõimumise, sallivuse, dialoogi ning sisserändajate argieluga kohandamise soodustaja ja takistajana?
- Missugused äärmuslike hoiakute ilminguid võib sotsiaalmeedia kogukondades täheldada ning kuidas tugivõrgustike inimesi võimestada neid märkama ning neile adekvaatselt reageerima?

Andmed ja metoodika

I osa — taustaanalüüs: tänased hoiakud ja toimivad praktikad

- Asjakohaste kogukonnateenuste, praktikate ning edukate meetmete kaardistus Eestis kasutades dokumendianalüüsi, ekspertintervjuusid ja internetipõhist juhtumianalüüsi. Siin toimub tihe koostöö tööpaketiga 7.
- Võrreldavates riikides (nt Soome, Rootsi, Saksamaa) kogukonnateenuste ja edukate praktikate kirjeldus kasutades internetipõhist juhtumianalüüsi.

II osa — tegevusuuring ja koosloome uute töövahendite väljatöötamiseks

- Koostöös TP 7-ga loome pilootkogukondade võrgustiku (kool, KOV ja seal tegutsevad sisserändajatega tegelevad organisatsioonid) – erinevad kogukonnad, kasutades maksimaalselt ära juba toimivaid kooslusi
- Eelmises punktis valitud pilootkogukondade ressursside ja tugevuste tundmaõppimine kvalitatiivset uurimisviisi rakendades (intervjuud, vaatlused).
- Juhiste ja töövahendite rakendamiseks luuakse **kogukondade arendamise programm**, kus asjakohased spetsialistid (KOVide esindajad, sotsiaaltöötajad, tugitöötajad, kogukonnaliidrid, MTÜde esindajad) saavad osaleda kogemusseminaridel. Programm on kaheetapiline:
  - 1) jagatakse seniseid kogemusi ja koosloome meetodeid (sh radikaliseerumise ja marginaliseerimisohu märkamiseks ja vajadusel sekkumisvõimaluste väljaarendamiseks), töötatakse välja pilootjuhised ja töövahendid (nt kuidas panna hetkel läbitav keeleõpe paremini panustama laiemasse kogukondlikku lõimumisse ning võrgustike tekkesse, st keeleõppes esineb olukord, kus sisserännanu kogeb keeleõppe raskust ning tema keelekasutust korrigeeritakse, siin saab nt eestlastele teha “keeleõppe” õhtuid, kus ka neile õpetatakse mõned nt arabi keelsed sõnad, taoline erinevate rollide pakkumine soodustab keeleõpet ja teineteisemõistmist (kodanikualgatuse korras on taolist praktikat tehtud ja see on toimunud); kuidas kohalikke ja sisserännanuid lõimida käsitöö, kunsti vm loominguliste tegevuste kaudu, milles, õpitakse vastastikku uusi oskuseid ja samas väärindatakse sisserännanu oskuseid ja lõimitakse kohalikku kultuuri. Näeme, et kogukondade arendamise programmis võtavad sildava rolli kohaliku omavalitsuse spetsialistid, kes on erinevaid tegevusi koordineerivas rollis, sh ka sotsiaalsete probleemide märkamise ja ennetamise puhul.
  - 2) juhiste kohapealse rakendamise järgne analüüs ja soovitude väljatöötamine. Tulemuseks on nii loodud juhised kui programmi enese prototüüp.

III osa — meedia ja *online* kogukonnad

- Keskendume peamiselt kahele aspektile: (1) hoiakute ja meedia sisu/tarbimise täpsustav uurimine olemasolevate allikate põhjal (ESS eri aastate andmed, kanalite ja eri sisserände rühmade hoiakute seosed); (2) sotsiaalmeedia *online* kogukondade analüüs (sh mõned

uussisserändajate lähteriikide või ka rahvusvahelised, mitte-eestikeelsed *online* kogukonnad) lähtudes uussisserännanute tõenäolisest hargmaisest meediatarbimisest ja *online*-suhtlusest fookusega nende kogukondade rollil eri sisse- ja väljarände rühmade lõimumisel ja/või selle takistamisel, mh keskendudes hoiakute polariseerumisele sotsiaalmeedia kogukondades (allikas Mina. Maailm. Meedia 2014; sisse- ja väljarändajate FB kogukondade postituste kvalitatiivne analüüs). Täpne analüüsitavate kogukondade valik teostatakse töopaketti kaasatud kogukondade võrgustiku kujunemisel (st *online* kogukonnad peavad olema nn mitte-*online* kogukondade suhtes asjakohased ja seostatud), eesmärk on tuvastada sotsiaalsete probleemide (sh marginaliseerumine, radikaliseerumine) tekke ilminguid.

Eeltoodud uuringute ja tegevuste ühine väljund on **veebipõhine, sh lugusid ja videomaterjali ning konkreetseid analüüsi- ning sekkumise planeerimise tööriistu sisaldav ressursside kogum**, millel on kolm suuremat osa:

1. olemasolevate praktikate ja meetmete kaardistus, mida toetab sisserändajate lõimumist soodustavate ja takistavate tegurite analüüs, sh erinevate kogukondade tüpoloogia uussisserändajate lõimimise võimekuse järgi (sh seni kasutusel olnud kommunikatsioonivahendite kaardistus)
2. “Käed külge” juhised KOVidele ja MTÜdele, mis aitab diagnoosida oma kogukonda; analüüsida uussisserändajate tüüpe ja lõimumisvõimekust (eeltoodud tüpoloogia alusel); seirata ja märgata marginaliseerumist ja radikaliseerumist; pakub konkreetseid tööriistu seniste meetmete kohandamiseks ja uute disainiks. Ressursside hulgas tuuakse näiteid seni toimunud sekkumistest, programmidest ja üritustest (sh kaardistus, milliseid osapooli on vaja kaasata) ning antakse suunised, kuidas neid konkreetse kogukonna eripärale kohandada. Lisaks antakse käsiraamatus suuniseid KOVidele, kuidas organiseerida ja koordineerida vabatahtlike kogukonnaliikmete tegevust sisserännanute toetamiseks ning lõimimiseks.
3. Eeskätt sotsiaalmeedia jälgimise ja suhtlemise, sh positiivsete narratiivide loomise juhised, mille üks alaeesmärke on märgata hoiakute äärmustumist ning luua nn vastunarratiive.

Põhitäitjad ja koostööst tekkiv lisaväärtus

Margit Keller, PhD sotsiaalse kommunikatsiooni vanemteadur, instituudi juhtaja – projekti koordinaator

Ave Roots, PhD tööturupoliitika teadur – *European Social Survey* andmete analüüs

Anu Masso, PhD meediauuringute vanemteadur – meediauuringute teostamine, projekti kaasatava doktorandi juhendamine

Marko Uibu, PhD kommunikatsiooniuringute lektor – seniste uuringute ja praktikate kaardistus, koosloomemeetodeil uute lahenduste väljatöötamine kogukondades

Dagmar Narusson, MA sotsiaaltöö assistent, doktorant – seniste uuringute ja praktikate kaardistus, koosloomemeetodeil uute lahenduste väljatöötamine kogukondades

Lisaks nõustavad projekti:

Triin Vihalemm, PhD, kommunikatsiooniuringute professor

Mare Ainsaar, PhD, sotsiaalpoliitika vanemteadur

Töopaketi tegevusi kaasatakse magistrantide ja doktorantide õppe- ning uurimistöösse.

Tegemist on interdistsiplinaarse (sotsiaalpoliitika, meedia- ja kommunikatsiooniuringud, sotsiaal- ja kogukonnatöö) täitjaskonnaga, kelle erinevad kogemused võimaldavad tekitada nii kvantitatiivse kui kvalitatiivse lähenemise sünergia ning kaasata tegijate varasemat rakenduslikku kompetentsi ning võrgustikku eri sidusrühmade ja kogukondadega töötamisel.

TP 6: Eesti keele õpe

Birute Klaas-Lang, TÜ

Tööpaketi põhjal saadav tulemus hanke tellijale

- Sisserändajate lõimumisrajad (riigikeele õpiteed) Soome kogemuse näitel
- Eesti keele õpiteede väljatöötamine erinevatele sisserändajate rühmadele
- Keeleõppe mudelid erinevatele vanuserühmadele
- Väljatöötud mudelite ja õpiteede test pilootkoolides
- Metoodika eesti keele õpetamiseks täiskasvanutele
- Juhendmaterjalid õpetajatele kakskeelsete laste õpetamiseks
- Eripedagoogide õppekavad analüüsitud ning muutmissetpanekud tehtud

Hanke ülesandepüstitus

Riigihanke ülesandepüstitus näeb ette lahenduste otsimist ühiskonna suuremaks sidustamiseks, hõlmates pingete maandamist nii nõukogude aja sisserände mõjude kui ka uussisserändega seonduvalt. Nõukogude aja pärandusena eksisteerib Eestis paralleelselt kaks koolisüsteemi: eestikeelne kool ja venekeelne kool. Haridusest, ja esmajoones just hariduse keelest sõltuvad erisused kannavad segregatsiooni edasi tööturule (Eesti Inimarengu Aruanne 2016/2017). OECD raportis (2016) tõdeti, et kehva riigikeele oskusega seotud probleemid tekitavad venekeelsetele õpilastele haridussüsteemis barjääre, mis on vastuolus võrdsete võimaluste ning võrdse kohtlemise printsiibiga.

Uurimistöö taust ja uuenduslikkus

Eesti inimarengu aruanded ja integratsioonimonitoringud on järjepidevalt osutanud probleemidele lõimumises. Sidusa Eesti ühiskonna ladusa toimimise keskseid eeldusi on eesti keele oskus, mis laieneb kogu migrantrahvastiku suhtes. Eesti riigikeele oskus „tõstab läbilöögivõimet tööturul ja aitab üles ehitada suhtlusvõrgustikke, avab ukse eesti kultuuriellu“ (Rikmann jt 2013). Eesti keele oskuse vajalikkuses on veendunud ka muukeelne elanikkond, kuigi pragmaatilisest vaatenurgast lähtuvalt ja eelkõige pikaajaliselt Eestisse jäämise plaanide korral (Klaas-Lang jt 2014, Klaas-Lang jt 2015). Lähtume eeldusest, et sisserändajad asuvad õppima eesti õppekeelelega haridusasutustesse (v.a kõrghariduse ingliskeelsed õppekavad, kuid ka selles astmes tuleks kavandada vajalikud meetmed, mis lubaksid kõrgharidusega spetsialistil tulevikus Eesti ühiskonna lõimitud liikmeks saada, vt ka eesti keele arengukava 2011-2017).

Tööpaketi uurimistöö eesmärgid on:

1) Parandada erineva sisserände taustaga (pere, töö ja õpiränne, rahvusvaheline kaitse) uusimmigrantidele eesti keele õppe kättesaadavust ja tõhusust.

2) Parandada haridusasutuste valmisolekut toetatud eesti keele õppeks, mis võtab arvesse nii uussisserändajate ealist, hariduslikku kui ka kultuurilist tausta, aga ka erivajadusi (nt logopeedilised probleemid).

Tööpaketi uuenduslikkus seisneb Eesti konteksti jaoks sobivate eesti keele õpiteede modelleerimises, võttes eeskujuks uussisserändajate lõimiskogemused Põhjamaades, eelkõige Soomes. Õpiteed arvestaksid sisserändajate vanuselist, hariduslikku ja kultuurilist tausta ning aitaksid teha sobivaid ja mõistlikke valikuid kiireks eesti keele omandamiseks ja Eestis elamiseks vajaliku kultuuri- ja sotsiaalse pädevuse saavutamiseks. Õpiteed on seotud haridusasutuste ja kogukondade valmisolekuga pakkuda toetatud eesti keele õpet. Tööpaketi uuenduslikkus seisneb ka Eesti haridusasutuste ja kogukondade valmisoleku kaardistuses, mille keskmes on õpikeskkond, õpetajate ettevalmistus, tugipersonal, logopeedilise toe olemasolu, metoodilised suunised, eesti keele teise keelena ainekava vastavus rändest tingitud uuenenud õpikeskkonnale, õppevahendid jne. Kaardistuse tulemusel selguvad tõenäoliselt lahendust vajavad probleemid, millele töögrupp asub ka lahendusi otsima arendusettepanekute näol.

Tööpaketi kavandatud tegevuste väljunditest saaksid kasu uussisserändajatele lisaks ka kõik Eestis elavad mitte-eesti emakeelega isikud, aga ka välismaal eesti keelt õppivad mistahes haridusastme õpilased/üliõpilased ning Eestisse tagasipöördujad. Ühtlasi suureneks Eesti ühiskonna sallivus ja avatus teiskeelsete ja muu kultuuritaustaga isikute suhtes, mitmekeelsuse ja –kultuurilisuse kui tänapäeva maailma normi aktsepteerimine ja väärtustamine.

Uurimisküsimused

Tööpakett otsib vastuseid järgemistele uurimisküsimustele:

- Millised on Eestisse saabunud ja potentsiaalselt saabuvate sisserändajate eestikeele õpiteed lähtudes nende inimkapitalist ja Eestisse sisserände põhjustest (haridus, töö, pere, rahvusvaheline kaitse).
- Milliste meetmetega parandada uusimmigrantide eesti keele õppe kättesaadavust ja tõhusust ning kasvatada ühiskonnas mitmekeelsuse väärtustamist?
- Kuidas parandada haridusasutuste ja kogukondade valmisolekut toetatud eesti keele õppeks?

Andmed ja metoodika

Tööpaketi andmete kogumiseks kasutatakse järgmisi meetodeid: dokumendianalüüs, küsitlused, intervjuud ja paikvaatlused Soome ning Eesti haridusasutustes.

Uurimisküsimustele vastamiseks viiakse läbi järgmised tegevused:

- a) Tutvuda Soome riigi kogemusega ja välja töötatud tervikkäsitlusega sisserändajate lõimimisradadest, sh sisserändajate individuaalseid eripärasid ja vajadusi arvestavatest riigikeele õpiteedest.³
- b) Analüüsida Soome riigi praktikate ja mudelite sobivust Eesti kontekstis. Koos valdkonna ekspertidega töötada välja Eesti riigi jaoks sobivad eesti keele õpiteed, sõltuvalt sisserändaja vanusest, eelnevast haridustasemest ja õppe eesmärkidest.

---

³ <https://opintopolku.fi/wp/valintojen-tuki/maahanmuuttajien-koulutus/>

- c) Töötada välja õpiteed toetavad eesti keele praktikavõimaluste mudelid eri vanuseastmete jaoks, sh sujuva ja kiire siirdumise keeleliselt ja kultuuriliselt toetatud tööpraktikale täiskasvanud sisserrändajate jaoks.
- d) Töötada välja kogukonna toetustegevused uussisserrändajate keele- ja kultuuriõppeks võttes arvesse teiste riikide kogemusi ning Eesti kogukondade valmisolekut ja suutlikkust (sisend ja koostöö tööpaketist 5).
- e) Kaardistada Eesti haridusasutuste valmisolek sisserrändajate lõimitud keeleõppeks, st eesti keele ja eestikeelseks aineõppeks: õpikeskkond, õpetajad, tugipersonal, logopeedilise toe olemasolu, metoodilised suunised, eesti keele teise keelena ainekava vastavus rändest tingitud uuenenud õpikeskkonnale, õppevahendid jne. Analüüsida olukorda ja valmistada ette arendusettepanekud.
- f) Kaardistada vene-eesti astmelise kakskeelsusega laste eesti keele osaoskuste arengu ning koolivalmiduse (kõne ja keele valdkonnas) tase vanemas koolieelses eas. Selgitada välja keelevahendid /-oskused, mida esmajoonel oleks vaja õpetada astmelise kakskeelsusega lastele vanemas koolieelses eas ja algklassides. Juhendmaterjalide väljatöötamine õpetajale ja logopeedile.
- g) Kaardistada kõrgkoolide õpetajakoolituse õppekavade sisuline vastavus valmistamiseks õpetajaid ette tööks keeleliselt ja kultuuriliselt heterogeensetes koolides ja klassides. Analüüsida ja valmistada ette arendusettepanekud ning täienduskoolituse moodul töötavate õpetajate jaoks.

Väljundid:

- Uussisserrändajate eesti keele õpiteed on modelleeritud ja testitud. Uussisserrändajate õpiteede koostamise raames töötatakse välja ka metodoloogilised lähenemised eesti keele õpetamiseks täiskasvanutele. Õpetamise metoodika peab lähtuma eri tüüpi uussisserrändajate oskustest ja võimalustest keeleõppeks.
- Välja on arendatud ka õpiteede mudeliga seotud infopank, mis koondaks olemasolevad eesti keele võõrkeelena õppe (sh elektroonilised) ja metoodilised juhendmaterjalid keeleoskustasemete järgi, eesti keele võõrkeelena / teise keelena alased uuringud; mitmekeelsuse alased uuringud ja lihtsas keeles metoodilised juhendmaterjalid lapsevanematele, õpetajatele jt, mis seletavad ära mitmekeelsuse olemuse, selle saavutamise teed ja vajalikkuse tänapäeva maailmas ja Eestis, aga ka väljakutsed, samuti ka oma emakeele ja omakultuuri säilitamise vajadused ja võimalused Eestis.
- Valmivad metoodilised juhendmaterjalid eri sihtgruppidele toetatud eesti keele õppeks ja ühiskonnas mitmekeelsuse väärtustamiseks.
- Haridusasutuste valmisoleku kaardistus uussisserrändajate, sh erivajadustega toetatud eesti keele õppeks. Kaardistuse põhjal arendusettepanekute koostamine.

Põhitäitjad ja koostööst tekkiv lisaväärtus

Birute Klaas-Lang, PhD, eesti keele võõrkeelena professor (WP 6 koordineerimine), TÜ;
 Kristiina Praakli, PhD, sotsiolingvistika vanemteadur, TÜ;
 Virve-Anneli Vihman, PhD, eesti keele vanemteadur, TÜ;
 Marika Padrik, PhD, logopeedia lektor, TÜ;
 Mare Kitsnik, MA (PhD eeldatavasti 2017 lõpust), eesti keele võõrkeelena didaktika, doktorant, TLÜ

Töögrupi koosseis on interdistsiplinaarne, pakkudes uurimisküsimuste lahendamiseks vajalikku pädevust. Kaasatud on nii eesti keele võõrkeelena, didaktika, sotsiolingvistika, mitmekeelsuse aga ka logopeediline pädevus.

Soovime kaasata ka väliseksperthe Soomest, nii ülikoolidest, aga ka uusimmigrantide lõimimispoliitika kujundajaid, õppe korraldajaid ja läbiviijaid:

Jyrki Kalliokoski, PhD, soome keele teise keelena professor, Helsingi Ülikool; Sirkku Latomaa, PhD, soome keele lektor, Tampere Ülikool; Anne Ribelus-Jokela, eesti keele õpetaja, Latokartano põhikool, Helsingi; Leena Nissilä, PhD, sisserändajate koolituse peaekspert, Soome Haridusamet.

TP 7: Mitmekultuurilise kooli mudelid

Kristina Kallas ja Margus Pedaste, TÜ

Tööpaketi põhjal saadav tulemus hanke tellijale

- Mitmekultuurilise (MK) õppe rahvusvahelise kogemus koondatud
- Eestile sobiv MK koolide mudel välja töötatud
- Sekkumismehanismid ühtse Eesti kooli arendamiseks (lühiajalised ja pikaajalised meetmed)
- Töövahendid MK õppe arendamiseks koolis
- Terviklik lõimitud kooli ja kogukonna mudel

Hanke ülesandepüstitus ja probleemiasetus

Eesti on *de facto* kakskeelne riik, kuid on muutumas mitmekeelsemaks, kus eesti ja vene keele kõrvale on lisandumas igapäevasesse kasutusse inglise keel (Eesti inimarengu aruanne 2016/2017). Elanikkond on muutumas keeleliselt, kultuuriliselt ja usuliselt mitmekesisemaks ja see on pigem tõusev kui langev trend. See muutus esitab selged väljakutsed kohalikele kogukondadele ja nende koostöö-institutsioonidele (KOV, noorsootöö ja sotsiaaltöö valdkond, kultuuritegevus), kuid eelkõige just koolile, kui ühele kogukonna kesksele institutsioonile. Täna on probleemiks nii Eesti elanike negatiivsed hoiakud nende muutuste suhtes kui ka vähene ettevalmistus nii teenuste kui sekkumismehhanismide osas nendele muutustele reageerida. Lisaks on probleemiks ka ajalooliste kahe kogukonna omavaheline sidusus, seda nii eesti keele oskuse baasil kui ka ühise riigiidentiteedi baasil. Nende probleemide lahendamiseks on vaja empiirilistest testitud mudelit, mis võimaldab paindlikult siduda eelnevates lõimumisteema tööpakettides testitud lahendused nii, et neid teadmisi on võimalik rakendada konteksti arvestatavate soovitude tegemiseks konkreetsele koolidele ja nendega seotud kogukondadele.

Projektimeeskond lähtub hankes püstitatud ülesandest leida teaduslikud, tõenduspõhised, Eesti kontekstis testitud meetodid ja vahendid mitmekultuurilise ja -keelise ühiskonna väljakutsetega toimetulekuks ja võimaluste ära kasutamiseks. Käesolev tööruhm on peatähelepanu suunanud lõimumist soodustava mitmekeelse ja mitmekultuurilise, ühist

riigiidentiteeti arendava haridussüsteemi jaoks uute tõenduspõhiste koolimudelite ja sekkumismehhanismide väljatöötamisele.

Tööpaketi eesmärgiks on siduda tervikuks lõimumisteema ülejäänud kolme tööpaketi tulemused, et konstrueerida Eestile sobiv mitmekultuurilise kooli mudel (ühtse Eesti kooli mudel, sarnaselt kiusamisvaba kooli mudelile). Mitmekultuurilise koolina nähakse kooli, milles õpe toimub eesti keeles ja kõigil õpilastel kujuneb ühtne riigiidentiteet, kuid väärtustatud on õpilaste, õpetajate ja kooliga seotud kogukonna kultuuriline ja keeleline mitmekesisus. See mudel on vajalik, et täita lähteülesandes toodud eesmärki pakkuda tõenduspõhiseid lahendusi hariduslikele, sotsiaalsetele ja kultuurilistele probleemidele, mis kaasnevad Eesti erinevate kohalike kogukondade ja sisserändajate integreerimisega. Eelnevalt avatud neli teemat keskenduvad eraldi ühele või teisele probleemile – kogukond, sotsiaalsed probleemid, sallivus ja identiteet – kuid mitmekultuurilise kooli mudelis vaadeldakse erinevate meetmete koosmõju, rakendades neid koolis ja sellega piirnevates kogukondades (nt lapsevanemad, tööandjad).

Tööpaketi raames luuakse ülevaade rahvusvaheliselt ja Eestis seni kasutatud mudelitest ning nende koostamise teoreetilistest alustest, integreeritakse erinevad koolimudeli elemendid ning koostatakse sisendi sünteesile tuginedes uued mudelid, milles on erinevad tegevused integreeritud. Lähtuvalt Eesti eri piirkondade erinevast demograafilisest ja etno-keelelisest situatsioonist on vajalik välja töötada mitu mitmekeelse kooli mudelit, mis neid situatsioonide erinevusi arvesse võtavad. Mudelite rakendamisel testitakse, kuidas prognoosivad need kultuuripädevuse, keelte pädevuste, sotsiaalse ja kodanikupädevuse, avatuse ja koostöisuse arengut ning marginaliseerumise ja radikaliseerumise ohu taset nii koolis kui ka sellega piirnevas kogukonnas.

Urimistöö taust ja uuenduslikkus

Esmane kirjanduse analüüs näitab, et alates 1980ndate lõpust, kui Bennet avaldas kokkuvõtliku raamatu *Comprehensive multicultural education: Theory and practice* (Bennet, 1986) on laialdaselt uuritud üksikute tegurite mõju mitmekeelsusele, mitmekultuurilisusele ja mitmikidentiteedile (sh kodanikuidentiteedile) (vt Kymlicka 2011, Schalk-Soekar et al., 2004, Sleeter 2012, van de Vijver et al., 2008), kuid pole koostatud erinevate tunnuste koosmõju kirjeldavaid mudeleid. Eesti ja paljude teiste riikide kontekstis on oluline, et ressursside piiratuse ja killustatuse (haridus- ja sotsiaalsüsteemi, majandus- ja kommunikatsiooniministeriumi, välisministeriumi jm institutsioonide vahel) juures saaks öelda, milline on iga teguri roll sihteesmärkide saavutamisel ning millised tegurid prognoosivad eesmarke otseselt ja millised on vahendavas rollis. Seda teades on võimalik igale koolile pakkuda mõnevõrra personaliseeritud lahendus mitmekultuurilise Eesti ühtse kooli mudeli suunas liikumiseks. Paindlikkus tuleneb kooli ja sellega piirneva kogukonna omaduste arvestamisest soovitude tegemisel ning mõju suuruse hindamisel. Oluline ja uudne on ka see, et mudelis planeeritakse prognoosida kooli ja seda ümbritseva kogukonna mitmekultuurilisust läbi erinevate hinnatavate tegurite, sh kultuuripädevuse, sotsiaalse pädevuse, avatuse ja koostöisuse. Tänu paindlikkusele ning erinevate sisendtegurite ja prognoositavate muutuste mitmekesisusele on loodav ja testitav mudel kasutatav laiemalt rahvusvaheliselt nii erinevates uuringutes (avades võimaluse ühisteks rahvusvahelisteks teadus- ja arendusprojektideks suuresti sarnaste probleemidega silmitsi seisvas Euroopas) kui ka praktikas riiklikul, kohalike omavalitsuste, kogukondade ja koolide tasandil.

Keskse elemendi mitmekultuurilise ja mitmekeelse kooli mudelites moodustab erinevas keeles õppimine. Kui senised sekkumismehhanismid Eestis on keskendunud venekeelse kooli arendamisele mitmekeelseks kooliks (jättes tahaplaanile väärtuste, õpioskuste, kultuuri ja ühise identiteedi kujundamise elemendid, siis käesolevas projektis keskendutakse just ühtse koolimudeli väljatöötamisele. Ka tänane Euroopa ja muu maailma praktika on vähene mitmekeelse eri kultuuri- ja rahvusgrupe ühendava ühtsuskooli arendamise osas. Keeleliselt mitmekeelsetes kogukondades on traditsiooniliselt haridussüsteem keeleliselt segregeeritud (Soome, Lõuna-Tirol, Belgia kui mõned näited) ja lähtunud on põhimõttest, et õpe haridussüsteemis peab toimuma lapse emakeeles. Mitmekeelse õppe erandiks on vaid nn Euroopa koolid (Housen 2002) ja keelekümbuskoolid Eesti ja Kanada näitel. Käesolevas projektis esitatakse väljakutse sellele põhimõttele ning mudelite ja sekkumismehhanismide arendamisel lähtutakse järgmistest seisukohtadest: osaline teises keeles õppimine arendab nii lapse keeleoskust kui õpioskust ning samas ei vähenda aineteadmisi.

Uurimisküsimused

Mitmekultuurilise kooli mudelite loomise ja testimise tööpakett aitab vastata järgmistele uurimisküsimustele:

1. Millised mitmekultuurilise kooli mudelid toimivad Eesti kontekstis?
  - a. Esmalt lahendatakse küsimus teoreetiliselt, võrreldes erinevaid Eestis ja rahvusvaheliselt kasutusel olnud mudeleid ning erinevate tegurite mõju mudeli abil prognoositavatele tunnustele.
  - b. Teiseks viiakse läbi piloottestimine, kus on eesmärgiks empiirilisel leida mudeli erinevate komponentide otsene ja vahendav mõju prognoositavatele tunnustele.
2. Milliseid töö- ja õppevahendeid ning meetodeid on eri sihtgruppidele (õpetajad, vanemad, lapsed) selliste koolide toimimiseks vaja?
  - a. Siinkohal võetakse aluseks eelnevate tööpakettide hinnang neis rakendatud töö- ja õppevahendite ning kasutatud meetodite tõhususele, kuid vaadeldakse nende koosmõju tervikmudelis. Seeläbi lisandub teadmine sellest, milliseid meetmeid ja millises järjekorras või komplektis tuleks rakendada, sõltuvalt lähtetingimustest ja olemasolevatest ressurssidest, aga ka fookusesse seatavatest mitmekultuurilisusega seonduvatest eesmärkidest.
  - b. Vastavalt vajadusele töötatakse välja täiendavaid sotsiokultuurilisel lähenemisel ning sügava refleksiooni (Korthagen ja Vasalos, 2005) ja sotsiaal-kriitilise refleksiooni (Mezirow, 1991) mudelitel põhinevaid sekkumisi mitmekultuurilisuse toetamiseks.
3. Kuidas kool saab koostöös ümbritseva kogukonnaga aidata kaasa sotsiaalsete probleemide märkamisele, ennetamisele ja lahendamisele mitmekultuurilises kontekstis?
  - a. Vaatluse alla võetakse kontekstuaalsete tegurite koosmõju ja sõltumatult vaadeldav mõju (sh vahendav roll) sotsiaalsete probleemide lahendamisel ning sotsiaalse pädevuse prognoosimisel.
  - b. Sekkumisena kasutatakse muuhulgas erinevaid refleksioonimeetodeid.
4. Kuidas lõimida täiskasvanud uussisserändajaid ja võimestada kogukonnatasandit, sh varasemaid ja uusi rändekogukondi, uute rändeväljakutsetega toimetulekul ning ühiskondliku sidususe loomisel?
  - a. Selle küsimuse vastamisel kasutatakse loodud mudelit, vaadeldes mudelis kasutatud tegurite mõju erinevate kogukondade lõikes.

Uurimismetoodika

Uurimisküsimustele vastamiseks viiakse esmalt läbi mitmekultuurilise kooli ja laiemalt kogukonna uurimisele ja arendamisele keskenduva teaduskirjanduse analüüs. See on sisendiks mitmekultuurilise kooli mudeli koostamisel, aga ka teistele lõimumise teema tööpakettidele neis erinevate meetmete, õppevahendite ja meetodite väljaarendamiseks ja kohandamiseks. Alustatakse süstemaatilise kirjanduse analüüsiga, tuginedes PRISMA mudelile (Moher et al., 2009). Lisaks kogutakse andmed uuringu sihtrühmaks olevate erinevate kogukondade praktikatest mitmekultuurilisuse ning marginaliseerumise ja radikaliseerumisega seonduvate probleemide lahendamisel. Kogutud andmete analüüsimisel kasutatakse kombineeritult deduktiivset ja induktiivset sisuanalüüsi. Süstemaatilisest kirjanduse analüüsist ning sisuanalüüsist saadud sisendi põhjal sünteesitakse Eesti kontekstis rakendatav teoreetiline mitmekultuurilise kooli mudel.

Teoreetilise mudeli empiiriliseks testimiseks kogutakse andmed 6 koolist (sh õpetajad ja õpilased) ning nendega piirnevatest kogukondadest (lapsevanemad, kohalik kogukond ja ettevõtted, MTÜd, KOVid). Mudeli empiiriliseks testimiseks kasutatakse nii käesolevas tööpaketis kui lõimumise teema teistes tööpakettides välja töötatud rakendusi ning hinnatakse nende mõju tööpaketispetsiifilistele prognoositavatele tunnustele, kasutades neis tööpakettides välja töötatud või kohandatud mõõtvahendeid. Lisaks neile hinnatakse lõimumise teema üleselt kultuuripädevust, sotsiaalset pädevust, avatust ja koostöisust, kasutades Tartu Ülikooli kompetentsikeskuse Pedagogicum'i arendamise projekti ning Tartu Ülikooli üldpädevuste arendamise hankelepingu raames kohandatavaid hindamisvahendeid. Eraldi kogutakse andmed marginaliseerumis- ja radikaliseerumisohtu taseme kohta. Nende abil kogutakse andmed, mis on sisendiks rajaanalüüsile ja struktuuralse mudeli (SEM-analüüs) koostamisele.

Konkreetsed tegevused:

- 1) tutvuda Euroopa eri riikide ja nn Euroopa koolide heade praktikatega mitmekeelse õppe korraldamise osas ja mitmekultuuriliste väärtuste arendamiseks koolides ja kohalikes kogukondades (kultuuripädevus, sotsiaalne pädevus, avatus, koostöisus);
- 2) tutvuda Eesti koolides juba rakendatud praktikatega mitmekeelse õppe, kultuuridevahelise kommunikatsiooni, ühise riigiidentiteedi ja sallivuse arendamiseks (nii sekkumismehhanismid kui ka õpetamise meetodid ja -vahendid, kultuuripädevus, sotsiaalne pädevus, avatus, koostöisus);
- 3) mitmekeelsete ja mitmekultuuriliste koolide mudelite kaardistamine maailmas ning erinevate mudelite analüüsi läbiviimine Eesti konteksti arvesse võttes; teoreetilise mudeli koostamine Eesti kontekstile vastavalt, koostöös erinevate kogukondade ja ekspertidega (rakendades refleksioonimeetodeid);
- 4) teistele tööpakettidele ja uuringutele tuginevalt töötada välja Eesti kooli jaoks sobilikud tõenduspõhisel meetodikal baseeruvate sekkumismehhanismide prototüübid mitmekultuurilisuse ja ühisidentiteedi arendamiseks koolides (kooli kui organisatsiooni väärtuste ja tegevuste teadvustamine, formaalse ja mitteformaalse õppe meetodid ja vahendid; nt sotsiaal-kriitilise refleksiooni rakendamine sotsiokultuurilisest lähenemisest lähtuvalt);
- 5) piloteerida komplekselt kõigis tööpakettides välja arendatud sekkumismehhanisme, meetodeid ning vahendeid koolides (6 eri tüüpi koolis eri Eesti paigus) ja siduda saadud andmed nende koolidega piirnevatest kogukondadest kogutud andmetega (sekkumised teistes lõimumisteema tööpakettides), hinnata nende rakendamise mõju mitmekultuurilisusele, sh eesti keele õppe kättesaadavusele, kultuuripädevusele,

- sotsiaalsele pädevusele, avatusele, koostöisususele; mitmekultuurilise kooli empiirilise mudeli koostamine;
- 6) lõpliku programmi väljatöötamine koolidele ja nendega piirnevatele kogukondadele, mis sisaldab väärtustepõhiseid tõendatud meetodeid, sekkumismehhanisme ja vahendeid mitmekultuurilisuse ja ühisidentiteedi arendamiseks.

Tööjaotus ja koostööst tekkiv lisaväärtus

Tööpaketti juhivad Tartu Ülikoolist mitmekultuurilisuse arendusrühmast Narva kolledži direktor Kristina Kallas ja haridusteaduste instituudist professor Margus Pedaste. Kristina Kallase võtmeroll on ka mitmekultuurilisuse ja mitmekeelsuse teemade integreerimises mudelisse. Margus Pedaste sisuline võtmeroll on mitmekultuurilise kooli mudeli testimises rajaanalüüsi ja SEM-analüüsi abil. Refleksioonimetoodikate rakendamise ja süstemaatilise kirjanduse analüüsi läbiviimisel, aga ka mitmekultuurilise kooli teoreetilise mudeli koostamisel on kolmandaks tööpaketi põhitäitjaks Tartu Ülikooli haridusteaduste instituudi juhataja prof Äli Leijen.

Lisaks põhitäitjatele kaasatakse tööpaketti Tallinna Ülikoolist Marju Ilves, Maris Saagpakk ja Mare Oja. Nende rolliks on toetada mudelite väljaarendamist ja testimist ning tagada kahe kõrgkooli vaheline koostöö ning projekti tulemuste levitamine Tallinna Ülikooliga seotud võrgustikes (sh partnerkoolides). Tartu Ülikoolist kaasatakse lisaks põhitäitjatena mudelite väljaarendamisse ja testimisse veel Anna-Olga Luga (TÜ Narva kolledži eesti keele assistent), Ülle Säälik (TÜ Narva kolledži pedagoogika lektor) ja Karmen Trasberg (TÜ haridusteaduste instituudi lektor). Samuti planeeritakse projekti kaasata üks doktorant. Välisekspertina on kaasatud Tartu Ülikooli külalisprofessor Aleksandar Baucal Serbiast.

Kirjandus

- Barry, B. (2001) *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2001) *Community: Seeking Safety in an Insecure World*. Cambridge: Polity Press.
- Bennet, C. I. (1986). *Comprehensive multicultural education: Theory and practice*. Boston: Allyn and Bacon.
- Bruner, J. S. (1962). Introduction. In L. S. Vygotsky, *Thought and language* (pp. v–x). Cambridge, MA: MIT Press.
- Bruner, J. S. (1978). "Learning how to do things with words". In J. S. Bruner and R. A. Garton, (eds), *Human Growth and Development* (pp. 62–84). Oxford: Clarendon Press.
- Cole, M. (1990). Cognitive development and formal schooling: The evidence from cross-cultural research. In L. C. Moll (Ed.), *Vygotsky and education: Instructional implications of sociohistorical psychology* (pp. 89-110). New York: Cambridge University Press.
- Cole, M., & Scribner, S. (1974). *Culture and thought: A psychological introduction*. New York: Wiley.
- Downes, P. and Cefai, I. (2016). *How to Prevent and Tackle Bullying and School Violence Evidence and Practices for Strategies for Inclusive and Safe Schools*. Luxembourg: European Union.
- Campbell, M. A.; Slee, P. T.; Spears, B.; Butler, D.; Sally K. (2013). Do cyberbullies suffer too? Cyberbullies' perceptions of the harm they cause to others and to their own mental health, *School Psychology International*, Vol. 34, No 6, pp. 613-629.
- Currie, C.; Nic Gabhainn, S.; Godeau, E.; Roberts, C.; Smith, R.; Currie, D.; Pickett, W.; Richter, M.; Morgan, A.; Barnekow, V. (2008). Inequalities in young people's health. HBSC international report from the 2005/2006 survey, WHO Regional Office for Europe, Copenhagen.
- Currie, C.; Zanotti, C.; Morgan, A.; Currie, D.; DeLooze, M.; Roberts, C.; Samdal, O.; Smith, O.; Barnekow, V. (2012). Social determinants of health and well-being among young people. Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study: International report from the 2009/2010 survey, WHO Regional Office for Europe, Health Policy for Children and Adolescents, No. 6, Copenhagen.
- Edwards, A. and Downes, P. (2013). Alliances for inclusion: Developing cross-sector synergies and inter-professional collaboration in and around education, Commissioned Research Report for EU Commission NESET (Network of Experts on Social Aspects of Education and Training), Foreword to report by Jan Truszczyński, Director-General of DG EAC. Directorate General, Education and Culture, Brussels.
- Ehala, M. (2017) *Signs of identity. The Anatomy of Belonging*. London: Routledge.
- Elamé, E. (2013). *Discriminatory bullying: A new intercultural dialogue*. Springer Verlag, Berlin.

- Engeström, Y. (2000). Activity theory as a framework for analyzing and redesigning work. *Ergonomics*, 7, 960–974.
- European Commission/EACEA/Eurydice/Cedefop (2014). Tackling Early Leaving from Education and Training in Europe: Strategies, Policies and Measures, Eurydice and Cedefop Report, Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- European Council (2015). Preventing the radicalisation of children by fighting the root causes.
- Housen, A. (2002). Processes and outcomes in the European schools model of multilingual education. *Bilingual Research Journal*, 26(1), 45–64.
- Kallaste, E., Luuk, E., Järve, J., Kaska, M. ja Räis, M.L. 2015. Vägivallakuritegude hind - Tapmise, vägistamise ja röövimisega kaasnevad kulud Eesti ühiskonnale, CentAR, 150 lk.
- Ekberg, J., 1999. Immigration and the public sector: Income effects for the native population in Sweden. *Journal of Population Economics*, 12(3), pp.411-430.
- Korthagen, F. A. M. & Vasalos, A. (2005). Levels in reflection: Core reflection as a means to enhance professional growth. *Teachers and Teaching: theory and practice*, 11(1), 47–71.
- Kymlicka, W. (2001) *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship*. Oxford and New York: Oxford University Press.
- Kymlicka, W. (2011). Multicultural citizenship within multination states. *Ethnicities*, 11(3), 281–302.
- Langford, R.; Bonell, C. P.; Jones, H. E.; Poulidou, T.; Murphy, S. M.; Waters, E.; Komro, K. A.; Gibbs, L. F.; Magnus, D.; Campbell, R. (2014). The WHO Health Promoting School framework for improving the health and well-being of students and their academic achievement, *Cochrane Database of Systematic Reviews*, Issue 4.
- Lott, B. E. (2010) *Multiculturalism and Diversity: A Social Psychological Perspective*. Chichester and Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Mezirow, J. (1991). *Transformative Dimensions of Adult Learning*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Modood, T. (2013) *Multiculturalism*. Cambridge: Polity Press.
- Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J., & Altman, D. G. (2009). Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: The PRISMA statement. *Annals of Internal Medicine*, 151(4), 264–W64.
- Naarits-Linn, T., Pettai, I., Proos, I. (2012). Euroopa Sotsiaalfondi 2009.-2012. aasta projekti „Koolist väljalangemise ennetamine õpilase sotsiaalse toimetuleku tõstmise kaudu“ üldine lõppraport — peamised tulemused ja järeldused. Tallinn.
- OECD (2012). PISA (Programme for International Student Assessment) Results, OECD, Paris.
- Productivity Commission 2016, Migrant Intake into Australia, Inquiry Report No. 77, Canberra. <http://www.pc.gov.au/inquiries/completed/migrant-intake/report/>
- Slack, A., Wu, J. and Nana, G., 2007. Fiscal impacts of immigration, 2005/06. Department of Labour, 125 p.; Loeffelholz, H.D.V., Bauer, T., Haisken-De-New, J. and Schmidt, C.M., 2004.

Fiskalische Kosten der Zuwanderer. Gutachten für den Sachverständigenrat für Zuwanderung und Integration, Essen. Rogoff, B. (1990). *Apprenticeship in thinking*. New York: Oxford University Press.

Schalk-Soekar, S. R. G., van de Vijver, F. J. R., Hoogsteder, M. (2004). Attitudes toward multiculturalism of immigrants and majority members in the Netherlands. *International Journal of Intercultural Relations*, 28, 533–550.

Sleeter, C. E. (2012). Confronting the marginalization of culturally responsive pedagogy. *Urban Education*, 47(3), 562–584.

Smith, P.; Salmivalli, C.; Cowie, H. (2012). Effectiveness of school-based programs to reduce bullying: a commentary, *Journal of Experimental Criminology*, Vol. 8, pp. 433–441.

Roccas, S., & Brewer, M. B. (2002) Social Identity Complexity. *Personality and Social Psychology Review*, 6(2), 88-106. doi:10.1207/s15327957pspr0602_01

Rüsen, J. (2004) How to Overcome Ethnocentrism: Approaches to a Culture of Recognition by History in the Twenty-First Century. *History and Theory*, 43, 4: 118–129

Tofi, M. M.; Farrington, D. P. (2011). Effectiveness of school-based programs to reduce bullying: a systematic and meta-analytic review, *Journal of Experimental Criminology*, Vol. 7, No 1 pp. 27–56.

Trouillot, M.-R. (2003) *Global Transformations: Anthropology and the Modern World*. New York: Palgrave Macmillan.

Valsiner, J. (1987). *Culture and the development of children's action: A cultural-historical theory of development*. Chichester, UK: Wiley.

van de Vijver et al., 2008

Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Wertsch, J. V. (1991). *Voices of the mind: A sociocultural approach to mediated action*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Wertsch, J. V. (1994). Mediated action in sociocultural studies. *Mind, Culture, and Activity*, 1, 202–208. Young, I. M. (2000) *Inclusion and Democracy*. Oxford: Oxford University Press.